

ΧΟΥΝΤΑ ΚΑΙ ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΛΗΘΗ ΑΚΡΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

Παναγιώτα Ροπόκη & Άννα Μαντόγλου

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη: Αντικείμενο της παρούσας έρευνας ήταν η μελέτη της επίδρασης της πολιτικής ταυτότητας στην αναπαραστασιακή κοινωνική μνήμη και λήθη της χούντας των Συνταγματαρχών (1967-1974) και του κόμματος της Χρυσής Αυγής, στην Ελλάδα. Στην έρευνα συμμετείχαν 300 άνδρες και γυναίκες διάφορων ηλικιών που απάντησαν σε μια κλίμακα πρωτοτυπικών ιδεών της αριστεράς και της δεξιάς, σε μια κλίμακα ταύτισης με την εθνική ενδο-ομάδα, σε μια κλίμακα πολιτικής τοποθέτησης όπου και σημείωναν το πολιτικό κόμμα που ψήφισαν στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές. Οι συμμετέχοντες καλούνταν ακόμα να σημειώσουν τρία γεγονότα που θέλουν να θυμούνται για πάντα και τρία γεγονότα που θέλουν να ξεχάσουν για πάντα αναφορικά με τη χούντα των Συνταγματαρχών και τη Χρυσή Αυγή, αντιστοίχως. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το περιεχόμενο της μνήμης είναι αξιολογικά θετικό, ενώ της λήθης αρνητικό. Η χούντα παρουσιάζει κοινά αναπαραστασιακά στοιχεία περιοχόμενου με τη Χρυσή Αυγή, ωστόσο το κάθε πολιτικό φαινόμενο χαρακτηρίζεται από γεγονότα και συμπεριφορές που εκφράζουν την κοινωνικο-πολιτική ιδιαιτερότητά τους. Βρέθηκε, επίσης, ότι η πολιτική ταυτότητα των συμμετεχόντων επιδρά στην ανάκληση του αναπαραστασιακού περιοχόμενου της μνήμης και της λήθης. Η μνήμη χαρακτηρίζει κυρίως τα άτομα δεξιάς πολιτικής ταυτότητας, ενώ η λήθη τα άτομα αριστερής πολιτικής ταυτότητας.

Λέξεις κλειδιά: Ακραία πολιτικά φαινόμενα, Κοινωνικές αναπαραστάσεις, Κοινωνική λήθη, Κοινωνική μνήμη, Πολιτική ταυτότητα

Διεύθυνση: Παναγιώτα Ροπόκη, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Λεωφ. Συγγρού 136, Αθήνα 176 71. Τηλ. 6934657475. E-mail: ropokig@yahoo.gr.

Άννα Μαντόγλου, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Λεωφ. Συγγρού 136, Αθήνα 176 71. Τηλ. 210-9201691, 6976569076. E-mail: madoglou@panteion.gr.

e-ISSN: 2732-7027

© Copyright: The Authors. This article is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY 4.0 <<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>>).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η άνοδος της ακροδεξιάς στη Δυτική Ευρώπη παρατηρείται ήδη από τα τέλη του 1970, ενώ η παρουσία της εδραιώνεται τη δεκαετία του 1990 (Carter, 2005). Παρά τους διαφοροποιημένους ορισμούς που έχουν αποδοθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, η έννοια της ακροδεξιάς φαίνεται να αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη μορφή ιδεολογίας (Carter, 2005), που χαρακτηρίζεται από εθνικισμό, ξеноφοβία, προνοιακό σοβινισμό, πίστη στο νόμο και την τάξη (Mudde, 2000), και απόρριψη της αρχής της ανθρώπινης ισότητας και του επίσημου, θεσμοθετημένου κοινωνικο-πολιτισμικού και κοινωνικο-πολιτικού συστήματος (Betz, 1994). Ήδη τις τελευταίες δεκαετίες, αρκετά εξτρεμιστικά ακροδεξιά κόμματα αποτελούν σταθερά μέλη του δυτικοευρωπαϊκού κοινοβουλευτικού συστήματος, καθιστώντας ακόμα και αναγκαία τη συμμετοχή τους σε κυβερνητικούς σχηματισμούς (Carter, 2005). Παρόλο που θεωρείται ότι η ακροδεξιά δεν κατάφερε να αναπτυχθεί σε πρόσφατα εκδημοκρατισμένες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα (Ignazi, 2003), η περίπτωση της τελευταίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα διάψευσης αυτής της υπόθεσης. Η άνοδος της ακροδεξιάς και η εκπροσώπηση της στο ελληνικό κοινοβούλιο παρατηρείται ήδη από το 2007, με την εκλογική επιτυχία του ΛΑΟΣ (Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγεαγμένος), ενώ το 2012 το κόμμα της Χρυσής Αυγής εισέρχεται στη Βουλή¹ (Bistis, 2013).

Η εξάπλωση της δύναμης της Χρυσής Αυγής προέκυψε στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ως μια προσπάθεια αντίδρασης στις συνέπειες που επέφερε η έκταση της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας στο βιοτικό επίπεδο, το status quo και το παραδοσιακό πολιτικό σύστημα (Angouri & Wodak, 2014, Ellinas, 2013). Ωστόσο, η Χρυσή Αυγή δραστηριοποιείται στον ελληνικό χώρο από το 1993 (Ellinas, 2013), ενώ το προφίλ και η δράση της είναι στενά συνυφασμένα με τη χούντα των Συνταγματαρχών (1967-1974), κατά τη διάρκεια της οποίας αναζωπυρώθηκαν εξτρεμιστικά ακροδεξιά στοιχεία που βρίσκονταν στο περιθώριο από τον εμφύλιο (Κωστόπουλος, 2005). Το ιδεολογικό υπόβαθρο τόσο της χούντας και των ευρύτερων ακροδεξιών οργανώσεων μετά το 1967 όσο και της σύγχρονης ακροδεξιάς στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στο αξιακό σύστημα της δικτατορίας του Μεταξά, που εξαίρει τη σημασία του έθνους και την ανάγκη να αντιμετωπιστεί η απειλή του κομμουνιστικού κινδύνου, τονίζοντας παράλληλα αξίες, όπως η οικογένεια, ο ορθόδοξος χριστιανισμός

---

¹ Στις βουλευτικές εκλογές της 17ης Ιουνίου 2012 η Χρυσή Αυγή αναδείχθηκε πέμπτο κόμμα, με 18 έδρες (6,92%), στις 25 Ιανουαρίου 2015 υπήρξε τρίτο κόμμα, με 17 έδρες (6,28%) και στις εκλογές στις 20 Σεπτεμβρίου 2015 παρέμεινε τρίτο κόμμα, με 18 έδρες (6,99%). Ωστόσο στις τελευταίες εκλογές της 7ης Ιουλίου 2019 δεν κατάφερε να εξασφαλίσει την είσοδό της στη Βουλή, συγκεντρώνοντας μόλις το 2,93% των ψήφων.

και η σκληρή δουλειά (Apostolou, 2000. Petrakis, 2006). Η ιδεολογική αυτή γειτνίαση διαφαίνεται από την ένθερμη υποστήριξη από μέρους της Χρυσής Αυγής τόσο της Απριλιανής δικτατορίας όσο και της δικτατορίας Μεταξά (Κοροναίου, Lagos, Sakellariou, Kymionis, & Chiotaki-Poulou, 2015), αλλά και από την κοινή δραστηριοποίηση στελεχών της κυβέρνησης των Συνταγματαρχών και της Χρυσής Αυγής, κατά τη διάρκεια της χούντας και κατά τη μεταπολίτευση (Ψαρράς, 2012).

Στο βαθμό που η επιτυχία της Χρυσής Αυγής συνδέεται με την τρέχουσα οικονομική κρίση και τις συνεπακόλουθες επιπτώσεις της σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο (Κοροναίου & Sakellariou, 2013), όπως παρατηρείται και στην περίπτωση της χούντας, η οποία αναδύθηκε ως αντίδραση σε μια περίοδο παρατεταμένης πολιτικής κρίσης (Τσουνάκος, 2000), και δεδομένων των κοινών ιδεολογικών τους καταβολών, στο παρόν άρθρο επιχειρείται η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο τα άτομα αναπαριστούν το σύγχρονο ιστορικό τους παρελθόν και συγκεκριμένα τα ακραία πολιτικά φαινόμενα της χούντας και της Χρυσής Αυγής. Ειδικότερα, χρησιμοποιώντας τα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία της κοινωνικής ψυχολογίας, και προσεγγίζοντας το θέμα από τη σκοπιά του προβληματισμού της αναπαραστασιακής κοινωνικής μνήμης και λήθης, στόχος μας ήταν, από τη μια, να μελετήσουμε το περιεχόμενο που τα άτομα αποδίδουν σε αυτά τα φαινόμενα, διερευνώντας έτσι τον τρόπο με τον οποίο τα νοηματοδοτούν και, από την άλλη, να ελέγξουμε την ύπαρξη πιθανών διαφοροποιήσεων σε αυτή τη νοηματοδότηση στη βάση διαστάσεων της ταυτότητας των ατόμων, όπως η ηλικία και η πολιτική ταυτότητα.

Αφού παρουσιαστεί η έννοια της κοινωνικής μνήμης και λήθης και η σχέση που διατηρεί με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και την κοινωνική ταυτότητα, θα ακολουθήσει ο εμπειρικός έλεγχος υποθέσεων, αναμένοντας ότι η ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων θα προσδιορίσει το μνημονικό περιεχόμενο του ιστορικού παρελθόντος, με την πολιτική ταυτότητα να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, ειδικά από τη στιγμή που το παρελθόν αυτό αφορά πολιτικά γεγονότα. Μια τέτοια υπόθεση αναδεικνύει τις διαφοροποιημένες εκδοχές ενός, κατά τα άλλα, «αντικειμενικού» ιστορικού παρελθόντος (Madoglou & Melista, 2010), με τις πολλαπλές κοινωνικές αναπαραστάσεις για το ίδιο γεγονός να διαμορφώνουν και να συντηρούν τη σύγκρουση μεταξύ των κοινωνικών ομάδων.

Μνήμη και αναπαραστάσεις

Στο πεδίο έρευνας της κοινωνικής ψυχολογίας, η έννοια της κοινωνικής μνήμης, όπως προτάθηκε από τον Maurice Halbwachs (1950/ 1968), εξετάζεται ως μια ενεργή και δημιουργική διαδικασία (Schwartz, 1982), ως μια κοινωνική κατασκευή που προϋποθέτει την κοινωνική επικοινωνία, και προσεγγίζεται μέσα από τις θεωρίες των

κοινωνικών αναπαραστάσεων και της κοινωνικής ταυτότητας. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αφορούν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα προσλαμβάνουν και νοηματοδοτούν την κοινωνική πραγματικότητα (Moscovici, 1976), είναι μια μορφή γνώσης κοινωνικά επεξεργασμένης και κοινά αποδεκτής (Jodelet, 1989). Η κοινωνική μνήμη αντιμετωπίζεται ως οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος στο παρόν, που μια ομάδα κατασκευάζει για ένα αντικείμενο, διαφυλάσσει και μεταδίδει μέσω των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων των μελών της (Haas & Jodelet, 1999. Laurens & Roussiau, 2002. Madoglou, 2010). Η κατασκευή του περιεχομένου της μνήμης διενεργείται μέσω των ίδιων διαδικασιών που είναι υπεύθυνες για το σχηματισμό των κοινωνικών αναπαραστάσεων: αυτές της αντικειμενοποίησης και της επικέντρωσης. Η διαδικασία της αντικειμενοποίησης παραπέμπει στο περιεχόμενο που συνθέτει την αναπαράσταση, ως μια επιλεκτική κατασκευή, ενώ η επικέντρωση αντιστοιχεί στη διαδικασία ενσωμάτωσης των νέων πληροφοριών σε προϋπάρχοντα αναπαραστασιακά αποθέματα, που εξαρτώνται από την ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων (Abric, 1987. Rouquette, 1997).

Μνήμη και ταυτότητα

Το παρελθόν δεν αναπαράγεται απλά στο παρόν, ανασκευάζεται στη βάση επίκαιρων αναγκών, εγνοιών και ενασχολήσεων (Halbwachs, 1925/ 1994. Laurens & Roussiau, 2002). Η μνήμη είναι σύνθεση, δημιουργία, φαντασία, ανάπλαση και κατασκευή (Jodelet, 1992). Το περιεχόμενό της ανα-κατασκευάζεται στο παρόν και καθορίζεται από την ταυτότητα των υποκειμένων (Assmann & Czaplicka, 1995. Candau, 1996. Conway, 2008. Schuman & Scott, 1989). Σύμφωνα με τον Halbwachs (1925/ 1994), το άτομο θυμάται «τοποθετώντας τον εαυτό του από την πλευρά της ομάδας στην οποία ανήκει, ενώ η μνήμη της ομάδας πραγματώνεται και εκδηλώνεται στις ατομικές μνήμες» (σ. 40). Η κοινωνική μνήμη ορίζεται ως η μεταβίβαση, από γενιά σε γενιά, των γεγονότων που επέφεραν ανατρεπτικές αλλαγές –θετικές ή αρνητικές– στο άτομο ή στην κοινωνία. Ωστόσο, το περιεχόμενο της κοινωνικής μνήμης αντανακλά την ταυτότητα της ομάδας που την πλαισιώνει (Halbwachs, 1950/ 1968). Στη μνήμη, λοιπόν, στηρίζεται η διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων και των ομάδων, ενώ ταυτοχρόνως η μνήμη ανα-κατασκευάζεται στη βάση της ταυτότητας των τελευταίων, καθιστώντας τη σχέση μνήμης και ταυτότητας μια αμφίδρομη και αλληλο-εξαρτώμενη διεργασία (Misztal, 2003).

Στο βαθμό που η κοινωνική ταυτότητα αφορά το μέρος της αυτοαντίληψης που προκύπτει από τη συμμετοχή των ατόμων σε κοινωνικές ομάδες (Tajfel & Turner, 1979), συνάγεται ότι η ταυτότητα αποτελεί ένα σύνθετο προϊόν πολλαπλών, πολύπλοκων και, σε κάποιες περιπτώσεις, ανταγωνιστικών υπαγωγών (Misztal, 2003). Συχνά, ομάδες

που έχουν διαφοροποιημένα συμφέροντα μοιράζονται ένα κοινό φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η ιστορία των αλληλεπιδράσεων των ομάδων αυτών μας πληροφορεί για τη σύγκρουση και για τη στάση της μιας ομάδας απέναντι στην άλλη (Bikmen, 2013), ενώ ταυτοχρόνως το ιστορικό παρελθόν, που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, τροφοδοτεί και ενδυναμώνει τη σύγκρουση, διατηρώντας τη ζωντανή μέσα στο χρόνο.

Το περιεχόμενο της μνήμης δεν είναι ομοιόμορφο και συναινετικό για όλους, εφόσον εξαρτάται από την ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων (ατόμων ή/ και ομάδων). Είναι σημαντικό, λοιπόν, να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα αναπαριστούν την ιστορία τους και πώς αυτές οι αναπαραστάσεις καθορίζουν και καθορίζονται από την ταυτότητά τους.

Κοινωνική μνήμη vs. κοινωνική λήθη

Η κοινωνική μνήμη είναι επιλεκτική και αφορά μια πολιτισμική αφήγηση που αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο μια ομάδα ερμηνεύει την ιστορία της, η οποία υπηρετεί ιδεολογικούς σκοπούς (Bikmen, 2013). Πρόκειται, στην ουσία, για μια κοινωνική κατασκευή, που συγκροτείται από την επιλογή ενός συνόλου ενθυμήσεων αλλά και λησμονιών (Halbwachs, 1950/1968), καθώς το παρελθόν μιας ομάδας δεν είναι πάντα ένδοξο ούτε αναγκαστικά καλό (Haas, 2000). Αυτό μας οδηγεί στη διάκριση ανάμεσα στην «καλή» και την «κακή» μνήμη, ή αλλιώς στην προβληματική της κοινωνικής μνήμης και της κοινωνικής λήθης, αντιστοίχως.

Μνήμη και λήθη δεν προσλαμβάνονται ως διακριτές, αλλά ως δύο διαφορετικές πλευρές της ίδιας διεργασίας, μέσω της οποίας κατασκευάζουμε την κοινωνική πραγματικότητα με όρους παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος (Brockmeier, 2002). Βασικό κριτήριο της διάκρισης μεταξύ μνήμης και λήθης αποτελεί το αξιολογικό περιεχόμενο των ενθυμήσεων. Ειδικότερα, η μνήμη παραπέμπει σε ένα αξιολογικά θετικό παρελθόν, ή τουλάχιστον ένα παρελθόν που δεν είναι απειλητικό για την ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων στο παρόν. Η λήθη, από την άλλη, παραπέμπει σε ένα τραυματικό παρελθόν που είναι ντροπιαστικό, επώδυνο ή δημιουργεί ενοχές για την ταυτότητά τους (Haas & Jodelet, 2000. Rotella & Richeson, 2013). Γίνεται, λοιπόν, σαφές ότι η λήθη προσεγγίζεται εδώ ως στρατηγική αποσιώπησης και όχι ως απόρροια παθολογικών αιτίων (Madoglou & Melista, 2010. Ricoeur, 2000). Επομένως, η κοινωνική λήθη προσλαμβάνεται η ίδια ως μνήμη, αλλά μνήμη «μη ηθελημένη». Αντιστοιχεί, υπό αυτή την έννοια, σε ένα παρελθόν που τα άτομα θα επιθυμούσαν να μην είχε συμβεί, λόγω των αρνητικών συνεπειών που αυτό επιφέρει στην ταυτότητά τους.

Η προβληματική της μνήμης και της λήθης, υπό το πρίσμα της καλής και κακής ανάμνησης, παρόλο που αναφέρεται βιβλιογραφικά, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς υπό την κοινωνιο-ψυχολογική οπτική (Haas & Jodelet, 2000). Στο πλαίσιο της ελλιπούς

ενασχόλησης με τη διάκριση μνήμης-λήθης, θα χρησιμοποιηθεί η παραπάνω θεωρητική προσέγγιση για να διερευνηθεί, από τη μια, το αξιολογικό περιεχόμενο της μνήμης και λήθης δύο ακραίων πολιτικών καταστάσεων στην Ελλάδα και, από την άλλη, ο ρόλος που διαδραματίζουν στη διαμόρφωση του επιμέρους πτυχές της κοινωνικής ταυτότητας, όπως είναι η ηλικία και η πολιτική ταυτότητα.

Γενεακό φαινόμενο

Σύμφωνα με τον Mannheim (1928/1990), η έννοια της *γενιάς* δεν ορίζεται μόνο με βάση βιολογικά και χρονικά κριτήρια αλλά και μέσω των κοινών εμπειριών στις οποίες εκτίθενται τα άτομα. Οι γενιές αποτελούν κοινωνικές μονάδες που έχουν έρθει σε επαφή με συγκεκριμένα δημόσια γεγονότα και ερεθίσματα, έχουν βιώσει κοινές πολιτισμικές εμπειρίες, έχουν εκτεθεί σε ένα κοινό εκπαιδευτικό σύστημα και μια κοινή θεσμοθετημένη γνώση (Conway, 2008). Δεν είναι τόσο η χρονική γειτνίαση των ατόμων που ορίζει τη γενιά στην οποία ανήκουν όσο το τι συμβαίνει μέσα σε αυτό το χρόνο, το ποιες είναι οι νοητικές πληροφορίες που προσκρούουν σε μια χρονικά συγγενική ομάδα, που τελικά συντελούν και στο σχηματισμό της (Conway, 2008. Mannheim, 1928/1990).

Στο εσωτερικό μιας γενιάς παρατηρούνται ομάδες που αναπαριστούν διαφορετικά το παρελθόν, του αποδίδουν διαφορετική σημασιολογική και εννοιολογική υπόσταση και υιοθετούν διαφορετικές αντιδράσεις ως προς αυτό (Conway, 2008. Mannheim, 1928/1990). Μεταξύ ατόμων που ανήκουν στην ίδια γενιά και υπό το πρίσμα της ενεργοποίησης επιμέρους διαστάσεων της ταυτότητας (όπως είναι η πολιτική ταυτότητα), εντοπίζονται διαφορετικές και, σε πολλές περιπτώσεις, αντικρουόμενες αναπαραστασιακές κοινωνικές μνήμες.

Ακόμη, η γνώση για γεγονότα του ιστορικού παρελθόντος που δε συνιστούν βιωμένες εμπειρίες μεταβιβάζεται στις νεότερες γενιές μέσα από την επίσημη ιστορία, το εκπαιδευτικό σύστημα, τις παραδόσεις, τις επετειακές τελετές και τον αφηγηματικό λόγο (Connerton, 1989). Το περιεχόμενο της μνήμης διαφέρει για τα άτομα που υπήρξαν οι ζωντανοί πρωταγωνιστές των ιστορικών γεγονότων, καθώς συντίθεται από προσωπικές μαρτυρίες, σε σχέση με νεότερες γενιές των οποίων η μνήμη για τα ίδια ιστορικά γεγονότα αντιστοιχεί περισσότερο σε μια σχηματοποιημένη και θεσμοθετημένη γνώση (Schuman & Scott, 1989).

Πολιτική ταυτότητα

Για τον ορισμό και την εξέταση της πολιτικής ταυτότητας, η διάκριση Αριστερά-Δεξιά συνιστά μια σημαντική οργανωτική αρχή, ιδιαίτερα ανθεκτική μέσα στο χρό-

νο παρά την έντονη αμφισβήτησή της στη σύγχρονη πολιτική ζωή (Jost, 2009). Ειδικότερα, παρόλο που έχει διατυπωθεί ότι οι πολίτες χρησιμοποιούν τις έννοιες της Αριστεράς-Δεξιάς, χωρίς να κατανοούν τη σημασία τους και αδυνατώντας να τις συνδέσουν με ένα σύνολο συγκεκριμένων και συνεκτικών πολιτικών ιδεολογιών και θέσεων (Converse, 2004. Levitin & Miller, 1979), οι δύο αυτοί πολιτικοί χώροι φαίνεται στις μέρες μας να χαρακτηρίζονται από διακριτές θέσεις γύρω από διάφορα κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι η κοινωνική πρόνοια, ο γάμος ομοφυλόφιλων ζευγαριών, οι πολιτικές θετικής δράσης, και το δικαίωμα στην άμβλωση (Poteat & Mereish, 2012). Ειδικότερα, η Δεξιά συνδέεται με τον πολιτικό συντηρητισμό, ενώ η Αριστερά με τα προοδευτικά ιδεώδη. Σε αυτή τη βάση, άλλωστε, παρατηρείται και η υποκατάσταση των εννοιών της Αριστεράς-Δεξιάς με αυτές του φιλελευθερισμού-συντηρητισμού αντίστοιχα που, σύμφωνα με τον Jost (2009), συντελείται ολόένα και πιο συχνά, ειδικά στις ΗΠΑ.

Ο συντηρητισμός ως πολιτικό ρεύμα τονίζει ιδιαίτερα τη σημασία της παράδοσης, της ιεραρχίας, της αυθεντίας της εξουσίας και της ατομικής ιδιοκτησίας (Heywood, 2000), με τους συντηρητικούς να τρέφουν φιλικά αισθήματα για τις θρησκευτικές παραδόσεις, τις αρχές, τις οικονομικές ελίτ και το καπιταλιστικό σύστημα (Jost, Nosek, & Gosling, 2008), διατηρώντας παράλληλα μια στάση αντίστασης σε οποιοδήποτε είδους διαρθρωτική αλλαγή (οικονομικής, πολιτικής, θρησκευτικής, πολιτισμικής, κοινωνικής, νομικής μορφής) (Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003). Άτομα που προέρχονται από τον ιδεολογικο-πολιτικό χώρο της δεξιάς είναι πιο πιθανό να υποστηρίξουν παραδοσιακές αξίες και συμβατικές μορφές εξουσίας (Evans, Heath, & Lalljee, 1996. Haidt & Graham, 2007), ενώ παρουσιάζουν μια θετική στάση προς την κοινωνική ανισότητα, δεδομένου ότι οι κοινωνίες είναι αναπόφευκτα ιεραρχικές και άρα άνισες (Jost, 2009). Υπό αυτή την έννοια, η Δεξιά προσδιορίζεται με όρους διατήρησης της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων, των υπαρχουσών σχέσεων ισχύος και προνομίων, των παραδοσιακών θεσμών και αρχών. Από την άλλη, η Αριστερά προσδιορίζεται με όρους καινοτομίας και κοινωνικής προόδου. Συνδέεται με την επιδίωξη της κοινωνικής αλλαγής προς την κατεύθυνση της εξασφάλισης ευρύτερης ισότητας στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική σφαίρα (Bobbio, 2013. Jost, 2009. Jost et al., 2008).

Η διάκριση της Αριστεράς-Δεξιάς, ή του φιλελευθερισμού-συντηρητισμού αντίστοιχως, φαίνεται να δομείται γύρω από δύο κεντρικές διαστάσεις: *«την υπεράσπιση ή αντίσταση στην κοινωνική αλλαγή και την αποδοχή ή απόρριψη της ισότητας»* (Jost, 2009, σ. 130). Ενώ, λοιπόν, οι αριστεροί είναι πιο πιθανόν να αποδίδουν μεγαλύτερη αξία στην κοινωνική και οικονομική ισότητα, μέσα από την υποστήριξη πολιτικών θετικής δράσης, προγραμμάτων πρόνοιας, κοινωνικής ασφάλισης και θέσπισης ίσων δικαιωμάτων (Jost, 2006), οι δεξιοί φαίνεται να παρουσιάζουν υψηλότερες τά-

σεις δικαιολόγησης του συστήματος και αποδοχής της ανισότητας (Jost, Banaji, & Nosek, 2004. Jost et al., 2008). Ακόμη, η ιδεολογική σύγκρουση ανάμεσα στην υποστήριξη της κοινωνικής αλλαγής που προεσβεύει η αριστερά και τη διατήρηση του status quo που προεσβεύει η δεξιά συνδέεται με παλιές διαμάχες σχετικά με το ρόλο της κοινωνικής ιεραρχίας, της εξουσίας και της ανισότητας (Bobbio, 2013). Σε αυτή τη βάση, η πολιτική ταυτότητα, με όρους Αριστεράς-Δεξιάς, ως μια κεντρική πτυχή της ταυτότητας των κοινωνικών υποκειμένων, έρχεται να παίξει καθοριστικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται η κοινωνική πραγματικότητα, ειδικά στο βαθμό που η πολιτική ταυτότητα εμπλέκει αναπαραστάσεις που αφορούν μια σειρά ευρύτερων ζητημάτων, όπως είναι αυτά της κοινωνικής αλλαγής και της ισότητας.

Ο παραπάνω θεωρητικός προβληματισμός αναδεικνύει την κοινωνική διάσταση της μνήμης (Bartlett, 1932/1954. Halbwachs, 1925/1994), η οποία προσεγγίζεται ως οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος (Haas & Jodelet, 1999). Η κοινωνική μνήμη προσλαμβάνεται ως μια ενεργητική διαδικασία ανα-κατασκευής του παρελθόντος στο παρόν, στη βάση της κοινωνιοψυχολογικής ταυτότητας των κοινωνικών υποκειμένων (Haas & Jodelet, 2000. Halbwachs, 1925/ 1994. Laurens & Rousiau, 2002). Το παρελθόν αντιστοιχεί σε ένα σύνολο ενθυμήσεων αλλά και «λησμογιών» (Halbwachs, 1950/1968). Το άτομο επιλέγει να θυμάται και να «ξεχνά». Η προβληματική της κοινωνικής λήθης δεν παραπέμπει, επομένως, σε μια «παθολογία» της μνήμης, αλλά σε μια ηθελημένη αποσιώπηση ενός τραυματικού παρελθόντος στο παρόν (Ricoeur, 2000). Η θετική ή αρνητική αξιολόγηση του περιεχομένου του παρελθόντος, και η ταξινόμησή του στην κοινωνική μνήμη ή κοινωνική λήθη, φιλτράρεται από την ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων.

Η παρούσα έρευνα - Υποθέσεις

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να εξεταστεί ο ρόλος που διαδραματίζουν επιμέρους πτυχές της ταυτότητας στη διαδικασία επιλεκτικής ενθύμησης και αξιολόγησης του παρελθόντος. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκε ο ρόλος της ηλικίας και της πολιτικής ταυτότητας στην αναπαραστασιακή κοινωνική μνήμη και κοινωνική λήθη της χούντας και της Χρυσής Αυγής. Για τη διατύπωση των υποθέσεών μας βασιστήκαμε στο θεωρητικό προβληματισμό της κοινωνικής μνήμης και λήθης και στην άρρηκτη σχέση που διατηρούν με την ταυτότητα. Το ερευνητικό αναπαραστασιακό μνημονικό αντικείμενο που επιλέξαμε αφορά τη χούντα των Συνταγματαρχών και το κόμμα της Χρυσής Αυγής. Η επιλογή του θέματος βασίστηκε στο ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μελέτη δύο ακραίων πολιτικών φαινομένων, τα οποία, από τη μια, έχουν κοινά ιδεολογικο-πολιτικά στοιχεία μεταξύ τους και, από την άλλη, εμπλέκουν την πολιτική ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων. Οι μετρήσεις μας αφορούσαν σε

γεγονότα κοινωνικής μνήμης και κοινωνικής λήθης για τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή και στις διαφοροποιήσεις ως προς την ηλικία (18-25 ετών, 30-50 ετών και άνω των 60 ετών) και την αριστερή και δεξιά πολιτική ταυτότητα.

Συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι:

1. Το περιεχόμενο της μνήμης θα απαρτιζείται από αξιολογικώς θετικά γεγονότα, ενώ το αντίστοιχο της λήθης θα αποτελείται από αρνητικά. Αυτό θα ισχύει τόσο για τη χούντα όσο και τη Χρυσή Αυγή.
2. Θα παρατηρηθούν διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις μεταξύ ατόμων διαφορετικής ηλικίας/ γενιάς (18-25 ετών, 30-50 ετών και άνω των 60 ετών). Ειδικότερα, στην περίπτωση της χούντας το περιεχόμενο της κοινωνικής μνήμης και λήθης θα διαφοροποιείται ποιοτικά για τα άτομα ηλικίας 18-25 ετών και 30-50 ετών, τα οποία θα αναπτύσσουν έναν πιο αφαιρετικό λόγο σε σχέση με τα άτομα ηλικίας άνω των 60 ετών, από τα οποία θα προκύπτουν προσωπικές εμπειρίες και βιωμένα γεγονότα.
3. Η αναπαράσταση της χούντας θα παρουσιάζει κοινά στοιχεία με αυτήν της Χρυσής Αυγής, ωστόσο η καθεμία από αυτές θα χαρακτηρίζεται από γεγονότα και συμπεριφορές που εκφράζουν την ιδιαιτερότητά τους, η οποία εγγράφεται σε μία συγκεκριμένη ιστορικοπολιτική δυναμική: χούντα = πραξικοπηματική και διά της βίας επιβολή στρατιωτικού καθεστώτος, Χρυσή Αυγή = εκλεγμένο πολιτικό κόμμα σε ένα πολυκομματικό δημοκρατικό σύστημα.
4. Η *πολιτική ταυτότητα* των συμμετεχόντων θα επιδράσει στην ανάκληση του περιεχομένου μνήμης και λήθης. Άτομα με δεξιά πολιτική ταυτότητα θα επιλέγουν να θυμούνται γεγονότα που σχετίζονται με συντηρητικές αξίες (αντίσταση στην κοινωνική αλλαγή, διατήρηση status quo, αποδοχή κοινωνικής ανισότητας), ενώ τα άτομα με αριστερή πολιτική ταυτότητα θα μνημονεύουν γεγονότα που σχετίζονται με προοδευτικά ιδεώδη (επιδίωξη κοινωνικής αλλαγής και κοινωνικής ισότητας). Τα αποτελέσματα αυτά θα αντιστρέφονται στην περίπτωση της κοινωνικής λήθης (το περιεχόμενο κοινωνικής μνήμης των αριστερών θα εντοπίζεται στην κοινωνική λήθη για τους δεξιούς και αντίστροφα).

ΜΕΘΟΔΟΣ

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 99 άτομα ηλικίας 18-25 ετών ($M = 22,82$, $SD = 2,21$), 100 άτομα ηλικίας 30-50 ετών ($M = 41,88$, $SD = 7,81$) και 101 άτομα ηλικίας άνω των 60 ετών ($M = 68,85$, $SD = 7,27$). Από τα 300 άτομα, 150 ήταν γυναίκες και 150 άνδρες.

Το σύνολο των συμμετεχόντων που αρχικά προσεγγίστηκε δέχτηκε να λάβει μέρος στην έρευνα, απαντώντας σε όλες τις ερωτήσεις των ερωτηματολογίων. Η κατανομή του δείγματος ως προς το φύλο και την ηλικία παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων ως προς το φύλο και την ηλικία

	Ηλικία		
	18-25 ετών	30-50 ετών	60 και άνω
Φύλο			
Ανδρες	49	50	51
Γυναίκες	50	50	50
Σύνολο	99	100	101

Η έρευνα διεξήχθη το Φθινόπωρο του 2014, στο λεκανοπέδιο Αττικής. Τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν συλλογικά σε φοιτητές και ατομικά στα άτομα του γενικού πληθυσμού με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας (Σταλίκας, 2005).

Μετρήσεις

Δημογραφικά στοιχεία

Οι συμμετέχοντες απάντησαν ερωτήσεις για δημογραφικά τους στοιχεία όπως το φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο και περιοχή διαμονής. Οι συμμετέχοντες σημείωναν σε μια κλειστού τύπου ερώτηση πέντε διαβαθμίσεων το μορφωτικό τους επίπεδο (δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο, ΑΤΕΙ/ΑΕΙ, μεταπτυχιακές σπουδές) και σε μια ανοιχτού τύπου ερώτηση την ηλικία τους. Κατόπιν, η μεταβλητή της ηλικίας κωδικοποιήθηκε βάσει της ένταξης των απαντήσεων στο φάσμα τριών ηλικιακών κατηγοριών (18-25 ετών, 30-50 ετών, άνω των 60 ετών). Στις στατιστικές αναλύσεις ελέγχθηκαν μόνο οι μεταβλητές του φύλου και της ηλικίας.

Κοινωνική μνήμη και λήθη

Οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε τέσσερις ανοιχτές ερωτήσεις, που τους ζητούσαν να γράψουν τρία γεγονότα που θέλουν να θυμούνται για πάντα και τρία γεγονότα που θέλουν να ξεχάσουν για πάντα σχετικά με τη χούντα των Συνταγματαρχών και τη Χρυσή Αυγή, αντιστοίχως. Η συλλογή των δεδομένων για την κοινωνική μνήμη και λήθη βασίστηκε στη μέθοδο των ελεύθερων συνειρμών, ως μια από τις βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στο πεδίο μελέτης των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Dany, Urdapilleta, & Lo Monaco, 2015. Lahlou & Abric, 2011).

Το λεκτικό υλικό που παράχθηκε από τους συμμετέχοντες στις ανοιχτές ερωτήσεις υποβλήθηκε σε εξαντλητική καταγραφή. Η ανάλυση περιεχομένου που εφαρμόστηκε σε αυτό οδήγησε στην ταξινόμησή του σε κατηγορίες, οι οποίες προέκυψαν είτε έπειτα από τη διατήρηση της ίδιας της απάντησης του συμμετέχοντα ως ενδεικτική κατηγορίας είτε από την κωδικοποίηση περιγραφικών προτάσεων σε θεματικές κατηγορίες που συμπυκνώνουν σύντομα ή μονολεκτικά την κεντρική ιδέα των απαντήσεων.

Από την παραπάνω διαδικασία προέκυψαν συνολικά 71 κατηγορίες, από τις οποίες οι 19 (26,8% των συνολικών απαντήσεων) αντιστοιχούσαν στις αυτόνομες κατηγορίες γεγονότων, ενώ οι 52 (73,2% των συνολικών απαντήσεων) αποτελούσαν ευρύτερες θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από την εφαρμογή της ανάλυσης περιεχομένου. Για τον έλεγχο της αξιοπιστίας της ανάλυσης περιεχομένου, οι προτεινόμενες θεματικές κατηγορίες και οι απαντήσεις των συμμετεχόντων μοιράστηκαν σε τρεις κριτές. Αφού ενημερώθηκαν για το αντικείμενο μελέτης και τους αρχικούς στόχους της έρευνας, ζητήθηκε από τους κριτές να ταξινομήσουν τις απαντήσεις στις προτεινόμενες θεματικές κατηγορίες. Οι κριτές ήταν υποψήφιοι διδάκτορες κοινωνικής ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Η οριστικοποίηση των θεματικών κατηγοριών και του περιεχομένου τους καθορίστηκε στη βάση των συναινετικών απαντήσεων των κριτών. Ειδικότερα, υπήρξε συμφωνία μεταξύ των κριτών, της τάξης του 93,7%, ως προς την ταξινόμηση της πλειοψηφίας των απαντήσεων. Για τις απαντήσεις για τις οποίες προέκυψε διαφωνία (6,3%) απευθυνθήκαμε σε έναν τέταρτο κριτή και διατηρήσαμε την ταξινόμηση των απαντήσεων στις θεματικές κατηγορίες για την οποία συμφωνούσαν οι τρεις από τους τέσσερις κριτές. Η διαδικασία αυτή οδήγησε στη συγκρότηση των 52 προαναφερθεισών θεματικών κατηγοριών (99,5% ομοφωνία μεταξύ των κριτών). Το υπόλοιπο 0,5% ταξινομήθηκε στην κατηγορία «Άλλα» («δεν ασχολούμαι», «δεν είχα γεννηθεί», «αδιαφορία», «παιδικά μου χρόνια», «όλα»).

Πολιτική ταυτότητα

Για τη μέτρηση της πολιτικής ταυτότητας χρησιμοποιήθηκε μια επταβάθμια κλίμακα πολιτικής αυτο-τοποθέτησης, όπου 1 = Άκρα αριστερά, 2 = Αριστερά, 3 = Μάλλον αριστερά, 4 = Ούτε αριστερά, ούτε δεξιά, 5 = Μάλλον δεξιά, 6 = Δεξιά, 7 = Άκρα δεξιά. Οι απαντήσεις στην κλίμακα της πολιτικής αυτο-τοποθέτησης κωδικοποιήθηκαν ως μια τρίτιμη μεταβλητή. Οι τιμές 1, 2, 3 κωδικοποιήθηκαν ως «Αριστερά» (37,8% των συμμετεχόντων επέλεξαν τις τιμές αυτές). Το 26,3% επέλεξε το κέντρο της κλίμακας, δηλαδή στο 4, που ορίστηκε ως «Κέντρο» (ούτε αριστερά, ούτε δεξιά), ενώ οι τιμές 5, 6 και 7 κωδικοποιήθηκαν ως «Δεξιά» (το 32,9% των συμμετεχόντων τις επέλεξαν).

Πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς και δεξιάς

Η κλίμακα των πρωτοτυπικών ιδεών της αριστεράς και της δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2010), που επίσης είναι ενδεικτική της πολιτικής ταυτότητας, αποτελείται από εννέα προτάσεις, για καθεμία από τις οποίες οι συμμετέχοντες σημείωναν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε μια επταβάθμια κλίμακα τύπου Likert (1 = διαφωνώ απόλυτα, 2 = διαφωνώ, 3 = μάλλον διαφωνώ, 4 = ούτε διαφωνώ, ούτε συμφωνώ, 5 = μάλλον συμφωνώ, 6 = συμφωνώ, 7 = συμφωνώ απόλυτα). Οι προτάσεις αυτές αφορούσαν τοποθετήσεις γύρω από κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα (οικονομία, άμυνα, παιδεία, κοινωνική πολιτική, ισότητα), από τις οποίες πέντε είναι πρωτοτυπικές της δεξιάς και τέσσερις της αριστεράς. Παραδείγματα ερωτήσεων είναι: «*Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους ως προς τις ικανότητες και το ταλέντο τους*», «*Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών*». Η εσωτερική συνέπεια της κλίμακας ήταν αποδεκτή, Cronbach's alpha = ,703. Ωστόσο για τις ανάγκες της έρευνας η μεταβλητή αυτή χρησιμοποιήθηκε ως διχοτομική, με διάμεσο τιμή το 3,11 (τιμές μικρότερες ή ίσες του 3,11 = πρωτοτυπικές ιδέες αριστεράς και τιμές μεγαλύτερες του 3,11 = πρωτοτυπικές ιδέες δεξιάς).

Κλίμακα Ταύτισης με την Εθνική Ενδο-ομάδα

Χρησιμοποιήθηκε η Κλίμακα Ταύτισης με την Εθνική Ενδο-ομάδα των Mummendey, Mielke, Wenzel, και Kanning (1996). Η κλίμακα μεταφράστηκε από τα αγγλικά στα ελληνικά και αντιστρόφως από δύο δίγλωσσους μεταφραστές. Την κλίμακα συνέθεταν οκτώ προτάσεις (π.χ., «*Χαίρομαι που είμαι Έλληνας/Ελληνίδα*», «*Η ελληνική μου καταγωγή δεν είναι καθοριστική για την προσωπικότητά μου*») για καθεμία από τις οποίες οι ερωτώμενοι σημείωναν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε μια επταβάθμια κλίμακα τύπου Likert (1 = διαφωνώ απόλυτα, 2 = διαφωνώ, 3 = μάλλον διαφωνώ, 4 = ούτε διαφωνώ, ούτε συμφωνώ, 5 = μάλλον συμφωνώ, 6 = συμφωνώ, 7 = συμφωνώ απόλυτα). Η εσωτερική συνέπεια της κλίμακας ήταν πολύ ικανοποιητική, Cronbach's α = ,831. Ωστόσο για τις ανάγκες της έρευνας και τη διερεύνηση της επίδρασης της εθνικής ταύτισης στις κατηγορίες της κοινωνικής μνήμης και λήθης χρησιμοποιήθηκε η μέτρηση αυτή ως δίτιμη ανεξάρτητη μεταβλητή, με διάμεσο τιμή το 5,13 (χαμηλή ταύτιση, με τιμές μικρότερες ή ίσες του 5,13, και υψηλή ταύτιση, με τιμές μεγαλύτερες του 5,13).

Προτίμηση πολιτικού κόμματος

Οι συμμετέχοντες σημείωναν σε μια ερώτηση ανοικτού τύπου το πολιτικό κόμμα που ψήφισαν στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές (17 Ιουνίου 2012). Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα πολιτικά κόμματα που δήλωσαν ότι ψήφισαν οι συμμετέχοντες στις βουλευτικές εκλογές του 2012. Στην κατηγορία «Άλλα» ταξινομήθηκαν τα κόμματα που παρουσίασαν χαμηλή συχνότητα εμφάνισης (*Δημοκρατική Συμμαχία, Δράση, ΕΠΑΜ, Καποδίστριας, Ποτάμι, Φιλελεύθεροι, Δεν θυμάμαι*), ενώ υπάρχει ένα ποσοστό της τάξης του 3,4% που δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Πίνακας 2. Πολιτικό κόμμα που δήλωσαν ότι ψήφισαν στις τελευταίες εκλογές οι συμμετέχοντες

ΚΟΜΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ
N.Δ	18,3
ΣΥΡΙΖΑ	15,7
ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ	6,0
ΠΑΣΟΚ	7,7
Κ.Κ.Ε	7,3
ΔΗΜΑΡ	4,3
ΑΝΕΛ	4,7
ΛΑΟΣ	1,3
ΟΙΚΟΛΟΓΟΙ ΠΡΑΣΙΝΟΙ	1,7
ΑΝΤΑΡΣΥΑ	3,0
ΑΛΛΑ	2,3
ΤΙΠΟΤΑ	24,3
ΧΩΡΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ	3,4

Διαδικασία

Οι ερωτώμενοι απαντούσαν στις ερωτήσεις και ερωτηματολόγια που τους παρουσιάστηκαν με βάση το πλαίσιο ότι η έρευνα μελετά τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα σκέφτονται διάφορα σύγχρονα θέματα. Η ερευνητρια ήταν παρούσα κατά τη διάρκεια συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων, η οποία κυμάνθηκε από 20 έως 30 λεπτά. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για την εθελοντική συμμετοχή στην έρευνα, την ανωνυμία τους, την προστασία και το σεβασμό των προσωπικών τους δεδομένων, καθώς και για τη δυνατότητά τους να αποχωρήσουν από αυτήν οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμούσαν.

Στατιστική ανάλυση

Για τη στατιστική επεξεργασία των ποιοτικών δεδομένων και τον έλεγχο των υποθέσεων εφαρμόστηκε η Παραγοντική Ανάλυση Αντιστοιχιών και η Αυτόματη Ιεραρχική

Ταξινόμηση (Μπεχράκης, 1999), σε έναν πίνακα συχνοτήτων, στις στήλες του οποίου εγγράφονταν οι ανεξάρτητες μεταβλητές (φύλο, ηλικία, εθνική ταύτιση, πρωτοτυπικές ιδέες αριστεράς-δεξιάς, πολιτική τοποθέτηση και πολιτικό κόμμα που ψήφισαν στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές), και στις γραμμές οι διαφορετικές θεματικές κατηγορίες των λεκτικών δεδομένων που παρήχθησαν από τους συμμετέχοντες. Η στατιστική επεξεργασία των ποσοτικών δεδομένων έγινε με την εφαρμογή των λογισμικών προγραμμάτων SPSS v.20 και SPAD v5.0 (Système Portable pour l'Analyse des Données, Version 5.0, 2001).

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Περιεχόμενο κοινωνικής μνήμης και λήθης για τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή

Το σύνολο των απαντήσεων που παρήχθησαν από τους 300 ερωτώμενους που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν 2.256. Ο αριθμός των απαντήσεων αυτών αντιστοιχεί στο 62,67% αυτών που θεωρητικά έπρεπε να παραχθούν (12 γεγονότα Χ 300 άτομα = 3.600), εάν κάθε άτομο σημείωνε τρεις απαντήσεις μνήμης και τρεις απαντήσεις λήθης για καθεμία από τις δύο ερωτήσεις που αφορούσαν η μία τη χούντα και η άλλη τη Χρυσή Αυγή. Υπήρχε μια απώλεια απαντήσεων της τάξης του 37,33% (1.344 περιπτώσεις), οι οποίες εντάχθηκαν στην αυτόνομη κατηγορία «Χωρίς Απάντηση». Το σύνολο των 2.256 απαντήσεων ταξινομήθηκαν σε 70 διαφορετικές θεματικές κατηγορίες. Στον Πίνακα 3 καταγράφονται οι 71 συνολικά θεματικές κατηγορίες, συμπεριλαμβανομένης και της κατηγορίας «Χωρίς Απάντηση».

Χούντα

Μνήμη: Ειδικότερα, όσον αφορά τη χούντα παρατηρείται ότι τα γεγονότα που οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι επιθυμούν να θυμούνται, παραπέμπουν στα ιδεώδη της ελευθερίας και της δημοκρατίας, αναφερόμενοι στους αγώνες των φοιτητών², στην ενότητα και την αντίσταση του λαού ενάντια στη χούντα μέχρι την τελική πτώση αυτής, την εξέγερση του Πολυτεχνείου³, την αντιδικτατορική διαμαρτυρία, τον ηρωισμό,

² Οι φοιτητές μέσα από τα Πανεπιστήμια αρχίζουν να συμμετέχουν σε αντιστασιακές οργανώσεις, ιδρύοντας παράλληλα τις δικές τους. Η πρώτη μαζική κινητοποίηση των φοιτητών απέναντι στη στρατιωτική δικτατορία πραγματοποιείται με την κατάληψη της Νομικής Σχολής Αθηνών, στις 21 Φλεβάρη 1973. Έκτοτε το φοιτητικό κίνημα μαζικοποιείται ακόμα περισσότερο, με κορυφή την εξέγερση του Πολυτεχνείου, το Νοέμβριο 1973 (Γάτος, 2004).

³ Η Εξέγερση του Πολυτεχνείου διήρκησε από τις 14 Νοεμβρίου 1973 μέχρι τις πρώτες μεταμεσονύκτιες ώρες της 16ης προς 17η Νοεμβρίου και υπήρξε κορυφαία εκδήλωση αντίστασης εναντίον της χούντας (Διαμαντόπουλος, 2000).

Πίνακας 3. Συχνότητα θεματικών κατηγοριών μνήμης και λήθης για τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή

ΛΕΞΕΙΣ	ΧΟΥΝΤΑ	ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ	ΜΝΗΜΗ	ΛΗΘΗ	ΣΥΝΟΛΟ
ΧΩΡΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ	538	806	784	560	1344
ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ	164	0	126	38	164
ΦΥΣΣΑΣ	0	129	60	69	129
ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ	109	0	107	2	109
ΒΙΑ	20	69	9	80	89
ΕΞΟΡΙΑ	89	0	17	72	89
ΔΟΛΟΦΟΝΙΕΣ	23	56	12	67	79
ΝΑΖΙΣΜΟΣ	0	79	6	73	79
ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ	70	0	3	67	70
ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΑ	69	0	7	62	69
ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ	0	56	14	42	56
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΑΡΟΧΕΣ	29	21	50	0	50
ΑΣΦΑΛΕΙΑ	36	11	47	0	47
ΙΔΡΥΣΗ ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ	0	47	2	45	47
ΔΙΧΟΤΟΜΗΣΗ ΚΥΠΡΟΥ	44	0	9	35	44
ΤΙΠΟΤΑ	8	36	41	3	44
ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ	0	43	5	38	43
ΑΝΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	42	0	3	39	42
ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ ΣΤΗ ΒΟΥΛΗ	0	42	16	26	42
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΛΑΟΥ	38	3	41	0	41
ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ	2	39	4	37	41
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ	4	34	37	1	38
ΠΤΩΣΗ ΧΟΥΝΤΑΣ	35	0	35	0	35
ΑΓΩΝΕΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ	34	0	34	0	34
ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ	19	15	6	28	34
ΚΑΤΑΠΙΑΤΗΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	30	2	1	31	32
ΕΘΝΙΚΟ ΦΡΟΝΗΜΑ	8	23	30	1	31
ΑΣΤΥΝΟΜΟΚΡΑΤΙΑ	30	0	0	30	30
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΕΣ	26	4	7	23	30
ΠΡΟΚΛΗΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΜΕΛΩΝ ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ	0	28	2	26	28
ΘΥΜΑΤΑ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ	27	0	9	18	27
ΕΞΥΓΙΑΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΥ	25	0	25	0	25
ΣΥΣΣΙΤΙΑ	0	23	23	0	23
TANKS	23	0	3	20	23
ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΜΕΛΩΝ ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ	0	22	7	15	22
ΗΡΩΙΣΜΟΣ	22	0	22	0	22
ΧΟΥΝΤΑ	22	0	3	19	22
ΦΥΛΑΚΙΣΜΟΙ	20	0	2	18	20
ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΩΝ	13	6	1	18	19
ΦΑΣΙΣΜΟΣ	5	14	0	19	19
ΧΑΣΤΟΥΚΙ ΚΑΝΕΛΛΗ	0	19	8	11	19

(συνεχίζεται)

Πίνακας 3 (Συνέχεια)

ΛΕΞΕΙΣ	ΧΟΥΝΤΑ	ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ	ΜΝΗΜΗ	ΛΗΘΗ	ΣΥΝΟΛΟ
ΔΙΧΑΣΜΟΣ	2	16	0	18	18
ΣΥΛΛΗΨΗ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ	0	18	16	2	18
ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΧΟΥΝΤΑΣ	17	0	2	15	17
ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ	16	0	15	1	16
ΕΛΛΕΙΨΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ	14	2	0	16	16
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	16	0	16	0	16
ΤΡΑΜΠΟΥΚΙΣΜΟΙ	0	16	3	13	16
ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ	15	0	0	15	15
ΝΕΑ ΦΩΝΗ ΣΤΗ ΒΟΥΛΗ	0	14	14	0	14
ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ	13	0	0	13	13
ΑΝΤΙΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ	0	12	4	8	12
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ					
ΑΝΤΙΜΝΗΜΟΝΙΑΚΟΙ	0	12	12	0	12
ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	0	12	3	9	12
ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ					
ΔΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ	12	0	10	2	12
ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ	0	12	3	9	12
ΜΕ ΧΟΥΝΤΑ					
ΑΔΙΚΗ ΦΥΛΑΚΙΣΗ ΜΕΛΩΝ ΧΡΥΣΗΣ	0	11	2	9	11
ΑΥΓΗΣ					
ΘΕΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	8	3	11	0	11
ΠΑΝΑΓΟΥΛΗΣ	11	0	11	0	11
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ	11	0	0	11	11
ΑΛΛΑ	5	4	5	4	9
ΔΙΑΒΟΥΛΕΥΣΕΙΣ-ΜΜΕ	0	9	4	5	9
ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΑΟΥ	9	0	9	0	9
ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ	0	9	6	3	9
ΥΠΟΝΟΜΕΥΣΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ	9	0	0	9	9
ΞΕΜΠΡΟΣΤΙΑΣΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ	0	8	8	0	8
ΜΕΙΩΣΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	7	0	7	0	7
ΨΕΥΤΟΠΑΤΡΙΩΤΕΣ	0	7	2	5	7
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΜΕΝΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ	0	6	6	0	6
ΓΙΑ ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ					
ΚΑΛΥΤΕΡΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ	6	0	6	0	6
ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ	5	0	5	0	5
ΣΥΝΟΛΟ	1800	1800	1800	1800	3600

την κατάργηση της βασιλείας⁴, τη δίκη των συνταγματαρχών⁵, αλλά και τη δράση σημαντικών προσωπικοτήτων κατά τη διάρκεια της επταετίας, όπως αυτή του Αλέξανδρου Παναγούλη⁶.

Ακόμη, υπήρξε μια ομάδα γεγονότων που συγκροτούνταν από τα θετικά εκείνα στοιχεία που οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι χαρακτηρίζουν τις πολιτικές που ακολούθησε η χούντα. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται τα θετικά χαρακτηριστικά (λ.χ., ανάπτυξη αθλητισμού, καλύτερη παιδεία και υγεία), τα δημόσια έργα που έγιναν κατά την περίοδο της χούντας, την οικονομική ανάπτυξη, το αίσθημα ασφάλειας, τη μειωμένη εγκληματικότητα, τις προσπάθειες εξυγίανσης του δημοσίου και τις καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Λήθη: Από την άλλη, οι ερωτώμενοι δήλωναν ότι επιθυμούσαν να ξεχάσουν τα τραυματικά και δυσάρεστα γεγονότα που ταυτίζονται με ένα συγκρουσιακό κοινωνικοπολιτικό παρελθόν. Στα γεγονότα λήθης περιλαμβάνονταν τα αρνητικά της χούντας (π.χ., μεγάλα σκάνδαλα, πολιτιστικό έγκλημα χούντας, κοινωνικές ανισότητες, αποξένωση της χώρας), η έλλειψη δημοκρατίας, το αίσθημα ανελευθερίας, η αστυνομοκρατία, οι συνταγματάρχες, ο στρατιωτικός νόμος, τα τανκς, η ίδια η χούντα, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα βασανιστήρια, οι φυλακισμοί, η εξορία, η επιστράτευση, η λογοκρισία, η απαγόρευση της κυκλοφορίας, τα θύματα του Πολυτεχνείου και η διχοτόμηση της Κύπρου⁷. Στη λήθη εμφανίστηκε, επίσης, και η κατηγορία «υπονόμευση συνταγματαρχών» (π.χ., αμερικάνικα συμφέροντα, μη ύπαρξη αποδεικτικών στοιχείων, κανένας θάνατος, υπονόμηση, στοχοποίηση και άδεια φυλάκιση Παπαδόπουλου).

⁴ Έπειτα από το αποτυχημένο κίνημα του Ναυτικού, ο Παπαδόπουλος ανακοίνωσε την κατάργηση της βασιλείας και την εγκαθίδρυση του πολιτεύματος της αβασίλευτου δημοκρατίας, διενεργώντας δημοψήφισμα στις 29 Ιουλίου 1973 για την έγκριση της πολιτειακής μεταβολής από την ελληνικό λαό (Διαμαντόπουλος, 2000).

⁵ Μετά την πτώση της δικτατορίας και με την αποκατάσταση της δημοκρατίας διεξήχθη η δίκη των πρωταιτών της δικτατορίας, το καλοκαίρι 1975, με τις κατηγορίες της στάσης και της εσχάτης προδοσίας. Οι αποφάσεις περί θανατική ποινής τελικά δεν εκτελέστηκαν, έπειτα από ομόφωνη απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για μετατροπή της ποινής σε ισόβια κάθειωξη (Διαμαντόπουλος, 2000).

⁶ Ο Παναγούλης δραστηριοποιήθηκε στον αγώνα εναντίον της χούντας, ενώ είναι ιδιαίτερα γνωστός για την απόπειρα δολοφονίας του Γεώργιου Παπαδόπουλου, τον Αύγουστο 1968 (Διαμαντόπουλος, 2000).

⁷ Το πραξικόπημα της χούντας κατά του Μακαρίου στις 15 Ιουλίου 1974 έδωσε το πρόσχημα στην Τουρκία να επικαλεστεί τη Συνθήκη Εγγυήσεως (Συμφωνία Ζυρίχης-Λονδίνου) και να εισβάλει στην Κύπρο τον Ιούλιο 1974, καταλαμβάνοντας το βόρειο τμήμα του νησιού (Τζεργιάς, 2000).

Χρυσή Αυγή

Μνήμη: Σημαντική θέση στη μνήμη των συμμετεχόντων αναφορικά με τη Χρυσή Αυγή κατείχαν η σύλληψη των στελεχών του κόμματος, οι καθυστερημένες προσπάθειες του συστήματος να αντιδράσει απέναντι στην ανοδική πορεία της Χρυσής Αυγής και η κατηγορία «Τίποτα». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια ομάδα απαντήσεων που παραπέμπει σε μια θετική πρόσληψη της Χρυσής Αυγής. Οι απαντήσεις αυτές εξαίρουν το εθνικό φρόνημα και ότι ενδιαφέρεται για το ζήτημα του μεταναστευτικού, διοργανώνει συσσίτια, συγκροτεί μια νέα φωνή στη Βουλή που είναι κατά των μνημονίων, αποκαλύπτοντας τους διεφθαρμένους πολιτικούς.

Λήθη: Από την άλλη, οι ερωτώμενοι δήλωναν την επιθυμία να ξεχάσουν εκείνα τα γεγονότα που συνδέονται με τα αρνητικά χαρακτηριστικά της Χρυσής Αυγής, όπως η προκλητική της συμπεριφορά, οι ομοιότητες που παρουσιάζει με τη χούντα, ο ρατσισμός και οι ρατσιστικές επιθέσεις, η βία, οι δολοφονίες, οι τραμπουκισμοί, ο χαρακτηρισμός της ως εγκληματικής οργάνωσης και η σύνδεσή της με το ναζισμό και το φασισμό, η ίδρυση της Χρυσής Αυγής, και ο διχασμός. Επιπλέον, στο χώρο της λήθης τοποθετήθηκαν και οι κατηγορίες «άδικη φυλάκιση μελών⁸» και «δολοφονία μελών⁹» της Χρυσής Αυγής.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, υπάρχουν θεματικές κατηγορίες τις οποίες συναντάμε κυρίως στη μνήμη, ωστόσο μερικές φορές παρατηρούνται και στη λήθη, και αντιστρόφως. Επίσης, υπάρχουν θεματικές κατηγορίες που εμφανίζονται εξίσου στη μνήμη και τη λήθη. Τέτοιες περιπτώσεις είναι η υπόθεση της δολοφονίας του Παύλου Φύσσα¹⁰, το χαστούκι στη Λιάνα Κανέλλη¹¹, η είσοδος της Χρυσής Αυγής στη Βουλή και η αντικοινοβουλευτική συμπεριφορά που επέδειξε έκτοτε, οι σχέσεις της με την αστυνομία, ο χαρακτηρισμός των μελών της ως ψευτοπατριωτών, καθώς και η θεματική κατηγορία «διαβουλεύσεις-MME» (π.χ., ηχογράφηση συζητήσεων Μπαλτάκου Κασιδιάρη¹², συνομιλίες Μπαλτάκου με Κασιδιάρη ή Μπογδάνου με Μιχαλολιάκο...).

⁸ Το Σεπτέμβριο του 2013, έπειτα από εισαγγελικές έρευνες, συνελήφθησαν από την αντιρομοκρατική υπηρεσία ο αρχηγός της Χρυσής Αυγής, Νίκος Μιχαλολιάκος, καθώς και βουλευτές και στελέχη της. Συνολικά 69 άτομα παραπέμφθηκαν σε δίκη.

⁹ Εδώ γίνεται αναφορά στη δολοφονία των δύο εκ των τεσσάρων ατόμων, και το σοβαρό τραυματισμό του τρίτου, που φρουρούσαν τα γραφεία της Χρυσής Αυγής στο Ν. Ηράκλειο, έπειτα από επίθεση δύο αγνώστου ταυτότητας ατόμων, την 1η Νοεμβρίου 2013.

¹⁰ Ο Παύλος Φύσσας δολοφονήθηκε στο Κερασίни στις 18 Σεπτεμβρίου 2013 από τον Γιώργο Ρουπακιά, μέλος της Χρυσής Αυγής.

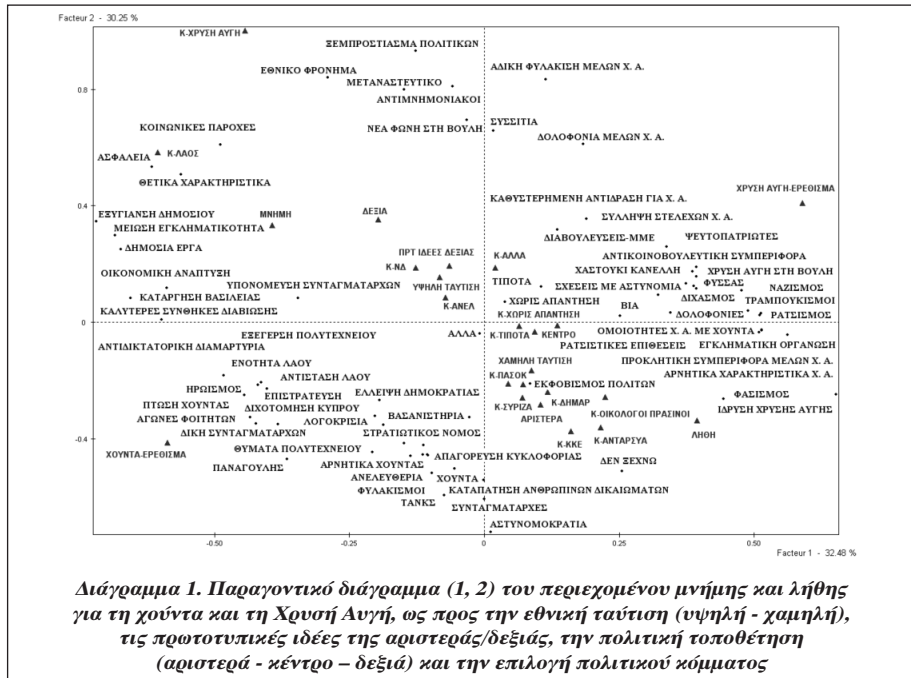
¹¹ Στις 7 Ιουνίου 2012, ο τότε Εκπρόσωπος Τύπου της Χρυσής Αυγής, Ηλίας Κασιδιάρης, χαστούκισε σε πρωινή ζωντανή εκπομπή γνωστού καναλιού της ιδιωτικής τηλεόρασης, τη βουλευτή του ΚΚΕ Λιάνα Κανέλλη.

¹² Ο Παναγιώτης Μπαλτάκος διετέλεσε Γραμματέας της κυβέρνησης Σαμαρά. Παρατήθηκε στις 2 Απριλίου 2014 έπειτα από την αποκάλυψη συνομιλιών του με τον Ηλία Κασιδιάρη, βουλευτή της Χρυσής Αυγής, σχετικά με τις δικαστικές διώξεις εις βάρος της.

Τέλος, είναι σημαντικό το γεγονός ότι συναντάμε απαντήσεις που εμφανίζονται τόσο για τη χούντα όσο και για τη Χρυσή Αυγή. Οι απαντήσεις αυτές αφορούν τον εκφοβισμό των πολιτών αλλά και τις κοινωνικές παροχές, ενώ μεγάλη συχνότητα εμφάνισης παρουσιάζουν οι κατηγορίες «Δεν ξεχνώ», «Άλλα» (π.χ., Δεν ασχολούμαι, Αδιαφορία, Δεν είχα γεννηθεί) και «Χωρίς απάντηση».

Πολιτική ταυτότητα και περιεχόμενο μνήμης/λήθης για τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή

Η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών που εφαρμόστηκε στα λεκτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων έδειξε ότι η ηλικία και το φύλο δεν συμμετέχουν στον ορισμό των παραγοντικών αξόνων, καθώς απεικονίζονται στο κέντρο του παραγοντικού διαγράμματος. Το περιεχόμενο της μνήμης/λήθης φαίνεται ότι δεν επηρεάζεται από αυτές τις μεταβλητές. Για το λόγο αυτό, προχωρήσαμε σε μια δεύτερη παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών κατά την οποία δε λάβαμε υπόψη μας αυτές τις μεταβλητές, προκειμένου να επιτύχουμε μια ευκρινέστερη απεικόνιση των αποτελεσμάτων (βλ. Διάγραμμα 1). Η παραγοντική ανάλυση ανέδειξε δύο βασικούς παραγοντικούς άξονες, οι οποίοι ερμηνεύουν το 62,73% της συνολικής διακύμανσης.

Διάγραμμα 1. Παραγοντικό διάγραμμα (1, 2) του περιεχομένου μνήμης και λήθης για τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή, ως προς την εθνική ταύτιση (υψηλή - χαμηλή), τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς/δεξιάς, την πολιτική τοποθέτηση (αριστερά - κέντρο - δεξιά) και την επιλογή πολιτικού κόμματος

Ο πρώτος παραγοντικός άξονας, ο οποίος ερμηνεύει το 32,48% της συνολικής διακύμανσης, διαφοροποιεί τα γεγονότα μνήμης που παρήχθησαν για τη χούντα από τα γεγονότα λήθης που συνδέονται με τη Χρυσή Αυγή. Οι κατηγορίες που αναδείχθηκαν από την ανάλυση περιεχομένου για τη χούντα αντιστοιχούν στις κοινωνικές παροχές, την ασφάλεια, την εξυγίανση του δημοσίου, τα δημόσια έργα και την εξέγερση του Πολυτεχνείου, ενώ οι αντίστοιχες κατηγορίες για τη Χρυσή Αυγή συνδέονται με τη βία, τη δολοφονία του Φύσσα, την εγκληματική οργάνωση, το ρατσισμό, τις ρατσιστικές επιθέσεις, το ναζισμό, την ίδρυση της Χρυσής Αυγής και την προκλητική συμπεριφορά των μελών της.

Ο δεύτερος παράγοντας (30,25% της συνολικής διακύμανσης) αντιπαραθέτει τα γεγονότα μνήμης, που σημειώνουν αναφορικά με τη Χρυσή Αυγή τα άτομα εκείνα που πολιτικά τοποθετούνται στη δεξιά, παρουσιάζουν πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς, έχουν υψηλή ταύτιση με την εθνική ενδο-ομάδα και ψήφισαν Χρυσή Αυγή, στα γεγονότα λήθης που δήλωσαν για τη χούντα άτομα τα οποία πολιτικά τοποθετούνται στην αριστερά, παρουσιάζουν ιδέες συναφείς με τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς, έχουν χαμηλή ταύτιση με την εθνική ενδο-ομάδα και ψήφισαν ΚΚΕ και ΣΥΡΙΖΑ. Οι πρώτοι αναφέρουν συχνότερα το ξεμπρόστιασμα των πολιτικών, το εθνικό φρόνημα, το μεταναστευτικό, τη νέα φωνή στη Βουλή, την άδικη φυλάκιση και τη δολοφονία των μελών της Χρυσής Αυγής, τα συσσίτια, την αντιμνημονιακή πολιτική, τις κοινωνικές παροχές και την ασφάλεια. Οι δεύτεροι αναφέρονται κυρίως στην εξέγερση του Πολυτεχνείου, την εξορία, τα βασανιστήρια, την ανελευθερία, τη λογοκρισία, τα τανκς, την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την αστυνομοκρατία, τους συνταγματάρχες ενώ χαρακτηρίζονται επίσης από την κατηγορία «Δεν ξεχνώ».

Τέλος, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η κατηγορία «Χωρίς απάντηση» απεικονίζεται στο κέντρο των παραγοντικών αξόνων, χωρίς να διαφοροποιείται από την πολιτική ταυτότητα των ερωτωμένων. Επίσης, είναι ενδιαφέρον να σχολιάσουμε ότι η πολιτική τοποθέτηση «κέντρο» (ούτε αριστερά – ούτε δεξιά) γειτνιάζει με τις απαντήσεις «Τίποτα» και «Χωρίς απάντηση», στην ερώτηση του πολιτικού κόμματος που ψήφισαν στις τελευταίες εκλογές οι ερωτώμενοι. Το γεγονός αυτό ενισχύει τη θέση ότι αυτό που χαρακτηρίζεται ως κέντρο στην κλίμακα πολιτικής τοποθέτησης, στην ουσία παραπέμπει στην άρνηση πολιτικής τοποθέτησης με όρους αριστεράς-δεξιάς.

Η αυτόματη ιεραρχική ταξινόμηση, η οποία εφαρμόστηκε στους άξονες που προέκυψαν από την παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών, ανέδειξε έξι διακριτές ομάδες συμμετεχόντων που παρήγαγαν γεγονότα μνήμης/λήθης που αφορούν τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή. Στον Πίνακα 4 παρατίθενται οι κατηγορίες απαντήσεων με τα χαρακτηριστικά των ομάδων που τα παρήγαγαν.

Πίνακας 4. Αυτόματη Ιεραρχική Ανάλυση των γεγονότων μνήμης και λήθης για τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή

Ομάδες	Γεγονότα
Μνήμη για τη χούντα των ατόμων με πρωτοτυπικές ιδέες αριστεράς, χαμηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα, που πολιτικά τοποθετούνται αριστερά και ψήφισαν ΣΥΡΙΖΑ ή ΚΚΕ (9,70%)	Εξέγερση Πολυτεχνείου, αντιδικτατορική διαμαρτυρία, αντίσταση λαού, ηρωισμός, πτώση χούντας, αγώνες φοιτητών, δίκη συνταγματαρχών, Παναγούλης, ενότητα λαού, καλύτερες συνθήκες διαβίωσης
Λήθη για τη χούντα ατόμων που πολιτικά τοποθετούνται στην αριστερά και εμφανίζουν πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς (17,29%)	Λογοκρισία, ανελευθερία, βασανιστήρια, εξορία, φυλακισμοί, διχοτόμηση Κύπρου, καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χούντα, απαγόρευση κυκλοφορίας, αρνητικά χούντας
Μνήμη για τη Χρυσή Αυγή ατόμων που πολιτικά τοποθετούνται στο κέντρο (ούτε αριστερά, ούτε δεξιά) και δεν ψήφισαν τίποτα (39,48%)	Χωρίς απάντηση, τίποτα, καθυστερημένη αντίδραση για Χρυσή Αυγή, σύλληψη στελεχών Χρυσής Αυγής, άλλα
Λήθη για τη Χρυσή Αυγή ατόμων που ψήφισαν ΚΚΕ (21,30%)	Εγκληματική οργάνωση, προκλητική συμπεριφορά, ρατσισμός, Φύσσας, ναζισμός, χαστούκι Κανέλλη, ρατσιστικές επιθέσεις, Χρυσή Αυγή στη Βουλή, βία, δολοφονίες
Μνήμη για τη χούντα ατόμων που πολιτικά τοποθετούνται στην δεξιά, εμφανίζουν πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς, έχουν υψηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα και ψήφισαν Χρυσή Αυγή, ΝΔ ή ΛΑΟΣ (7,54%)	Ασφάλεια, θετικά χαρακτηριστικά, κοινωνικές παροχές, εξυγίανση δημοσίου, δημοσία έργα, μείωση εγκληματικότητας, οικονομική ανάπτυξη, κατάργηση βασιλείας
Μνήμη για τη Χρυσή Αυγή ατόμων που πολιτικά τοποθετούνται στη δεξιά, εμφανίζουν πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς, έχουν υψηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα και ψήφισαν Χρυσή Αυγή (4,69%)	Μεταναστευτικό, εθνικό φρόνημα, αντιμνημονιακοί, δολοφονία μελών Χρυσής Αυγής, συσσίτια, νέα φωνή στη Βουλή, ξεμπρόστιασμα πολιτικών, άδικη φυλάκιση μελών Χρυσής Αυγής, υπονόμηση συνταγματαρχών

Η πρώτη ομάδα γεγονότων αφορά τη μνήμη για τη χούντα όπως τη βλέπουν οι αριστεροί συμμετέχοντες, δηλαδή αυτοί που εκφράζονται από τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς, επιδεικνύουν χαμηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα, πολιτικά τοποθετούνται αριστερά και ψήφισαν ΣΥΡΙΖΑ και ΚΚΕ. Τα γεγονότα που αναφέρει αυτή η ομάδα συμμετεχόντων είναι η πτώση της χούντας, η αντιδικτατορική διαμαρτυρία, οι αγώνες των φοιτητών, η δίκη των συνταγματαρχών, η δράση του Παναγούλη, η αντίσταση του λαού, ο ηρωισμός, η εξέγερση του Πολυτεχνείου, η ενότητα του λαού και οι καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Μια ομάδα ατόμων που πολιτικά τοποθετούνται αριστερά και εκφράζονται από τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς παρήγαγαν γεγονότα λήθης για τη χούντα, όπως η λογοκρισία, η ανελευθερία, τα βασανιστήρια, η εξορία, οι φυλακίσεις, η διχοτόμηση της Κύπρου, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η χούντα, η απαγόρευση της κυκλοφορίας, και αρνητικά χαρακτηριστικά της χούντας.

Η τρίτη ομάδα γεγονότων συνδέεται με τη Χρυσή Αυγή, όπως τα παρήγαγαν συμμετέχοντες που πολιτικά τοποθετούνται στο κέντρο και δηλώνουν ότι δεν ψήφισαν τίποτα στις τελευταίες εκλογές. Τα γεγονότα που αναφέρουν είναι η σύλληψη στελεχών της Χρυσής Αυγής, η καθυστερημένη αντίδραση για τη Χρυσή Αυγή, οι κατηγορίες «Τύποτα», «Χωρίς απάντηση» και «Άλλα».

Η τέταρτη ομάδα γεγονότων χαρακτηρίζει άτομα που δηλώνουν ότι ψήφισαν ΚΚΕ και αναφέρουν γεγονότα λήθης της Χρυσής Αυγής, με τις εξής απαντήσεις: εγκληματική οργάνωση, προκλητική συμπεριφορά, ρατσισμός, Φύσσας, ναζισμός, χαστούκι Κανέλλη, ρατσιστικές επιθέσεις, Χρυσή Αυγή στη Βουλή, βία και δολοφονίες.

Γεγονότα που αναφέρονται στην ασφάλεια, τα θετικά χαρακτηριστικά της χούντας, τις κοινωνικές παροχές, την εξυγίανση του δημοσίου, τα δημόσια έργα, τη μείωση της εγκληματικότητας, την οικονομική ανάπτυξη και την κατάργηση της βασιλείας, παρήγαγαν στη μνήμη ως προς τη χούντα, τα άτομα της πέμπτης ομάδας, που πολιτικά τοποθετούνται στη δεξιά, παρουσιάζουν πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς, έχουν υψηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα και ψήφισαν στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές Χρυσή Αυγή, Νέα Δημοκρατία και ΛΑΟΣ.

Τέλος, η έκτη ομάδα γεγονότων μνήμης για τη Χρυσή Αυγή ήταν αυτή που παρήγαγαν οι συμμετέχοντες που πολιτικά προέρχονται από το χώρο της δεξιάς, παρουσιάζουν πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς, έχουν υψηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα και ψήφισαν Χρυσή Αυγή. Τα γεγονότα που αναφέρουν είναι το μεταναστευτικό, το εθνικό φρόνημα, την αντιμνημονιακή θέση, τη δολοφονία μελών της Χρυσής Αυγής, τα συσσίτια, τη νέα φωνή στη Βουλή, το ξεμπρόστιασμα των πολιτικών, την άδικη φυλάκιση μελών της Χρυσής Αυγής και την υπονόμηση Συνταγματαρχών.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα άτομα ανήκουν σε ομάδες που έχουν ένα παρελθόν και μια ιστορία. Ως μέλη αυτών των ομάδων καλούνται να υιοθετήσουν τις αξίες, τις παραδόσεις και τις πεποιθήσεις τους, οι οποίες προσανατολίζουν τις αναπαραστασιακές μνήμες τους. Οι υπαγωγές των ατόμων σε συγκεκριμένες ομάδες καθορίζουν την οικοδόμηση της ταυτότητάς τους, η οποία καθορίζει αλλά και καθορίζεται από τις αναπαραστάσεις τους (Wagner et al., 1999). Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση του αναπα-

ρασασιακού περιεχομένου της κοινωνικής μνήμης και λήθης για τα ακραία πολιτικά φαινόμενα της χούντας και της Χρυσής Αυγής και της επίδρασης της ηλικίας και της πολιτικής ταυτότητας στην επιλογή αυτού του περιεχομένου.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας φαίνεται να επιβεβαιώνονται ορισμένες από τις αρχικές υποθέσεις που αφορούσαν, από τη μια, το αξιολογικό περιεχόμενο της κοινωνικής μνήμης και λήθης και, από την άλλη, το ρόλο της πολιτικής ταυτότητας, η οποία επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αναπαριστούν και επιλέγουν να θυμούνται το παρελθόν τους. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι ότι δεν επιβεβαιώνεται η αναμενόμενη επίδραση της ηλικίας/ γενιάς στις απαντήσεις των συμμετεχόντων. Τα ευρήματα αυτά φαίνεται να ενισχύουν τη σημασία της πολιτικής ταυτότητας που γίνεται προεξέχουσα όταν πρόκειται για πολιτικά ζητήματα.

Η «καλή» μνήμη και η «κακή» λήθη

Το περιεχόμενο της κοινωνικής μνήμης απαρτίζεται από θετικά γεγονότα και ευχάριστες αναμνήσεις, ενώ η κοινωνική λήθη εμπεριέχει δυσάρεστα γεγονότα που αμαυρώνουν την ταυτότητα του κοινωνικού υποκειμένου στο παρόν. Οι μνήμες, άλλωστε, ζουν στο παρόν, αναδεικνύοντας τη συνέχεια που χαρακτηρίζει τις, κατά τα φαινόμενα, διασπασμένες χρονικές στιγμές του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος (Brockmeier, 2002. Moscovici, 1984). Η προβληματική της διάκρισης του παρελθόντος στη μνήμη και τη λήθη αντιστοιχεί σε μια ενεργητική διαδικασία ενθύμησης και αποσιώπησης (Halbwachs, 1950/1968). Η κοινωνική λήθη δεν εξετάζεται εδώ ως μια παθολογία της μνήμης ή ως απουσία μνημονικού ίχνους. Η κοινωνική λήθη είναι η ίδια μνήμη, αλλά μνήμη «μη ηθελημένη». Αφορά ένα παρελθόν που επισύρει αρνητικές εμπειρίες και τραυματικά γεγονότα (Haas, 2000. Haas & Jodelet, 2000. Rotella & Richeson, 2013). Τα άτομα επιλέγουν να θυμούνται και να επικοινωνούν ένα παρελθόν θετικών ενθυμήσεων και παράλληλα τείνουν να αποσιωπούν ένα τραυματικό παρελθόν που πληγώνει.

Το αξιολογικό περιεχόμενο που προσλαμβάνουν η μνήμη και η λήθη επιβεβαιώνεται και από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, καθώς παρατηρείται ότι οι συμμετέχοντες, αναφορικά με τη χούντα και τη Χρυσή Αυγή, επιλέγουν να θυμούνται μόνο τα στοιχεία εκείνα που αξιολογούν ως θετικά (εναντίωση στο δικτατορικό καθεστώς, αγώνας για την ελευθερία, θετικά έργα χούντας, σύλληψη στελεχών Χρυσής Αυγής, ενίσχυση εθνικού φρονήματος και αντιμετώπιση μεταναστευτικού), ενώ παράλληλα επιθυμούν να ξεχάσουν στοιχεία και γεγονότα που αξιολογούν αρνητικά (αρνητικά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές χούντας και Χρυσής Αυγής, ομοιότητες χούντας με Χρυσή Αυγή). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μάλιστα, παρουσιάζουν τα γεγονότα που, παρά το αρνητικό τους περιεχόμενο, εντοπίζονται τόσο στη λήθη όσο

και στη μνήμη. Στη λήθη τοποθετούνται λόγω των αρνητικών τους συνεπειών, ενώ στη μνήμη με τη λογική της διδαχής, του «Δεν ξεχνώ», του παραδειγματισμού. Ωστόσο, το αξιολογικά θετικό ή αρνητικό περιεχόμενο, που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στη χούντα και τη Χρυσή Αυγή, δεν είναι κοινό και συναινετικό για όλους. Επηρεάζεται από την ταυτότητά τους και, μάλιστα, όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, από την πολιτική τους ταυτότητα.

Πολιτική ταυτότητα και κοινωνική μνήμη-λήθη

Ειδικότερα, ως προς τη μεταβλητή της πολιτικής ταυτότητας, παρατηρείται συσχέτιση ανάμεσα στην πολιτική τοποθέτηση, τις πρωτοτυπικές ιδέες και την εθνική ταύτιση, καθώς τα άτομα που πολιτικά τοποθετούνται στη δεξιά, εκφράζονται από τις πρωτοτυπικές ιδέες της δεξιάς, εμφανίζουν υψηλή εθνική ταύτιση και ψηφίζουν δεξιά και ακρο-δεξιά πολιτικά κόμματα (δεξιά πολιτική ταυτότητα) και αντιπαρατίθενται στα άτομα που πολιτικά τοποθετούνται στην αριστερά, εκφράζονται από τις πρωτοτυπικές ιδέες της αριστεράς, εμφανίζουν χαμηλή εθνική ταύτιση και ψηφίζουν αριστερά και ακρο-αριστερά πολιτικά κόμματα (αριστερή πολιτική ταυτότητα).

Το εύρημα αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αν αναλογιστούμε ότι η διάκριση Αριστεράς - Δεξιάς θεωρείται παρωχημένη (Apter, 1964. Lane, 1967. Lipset, 1968) και ακατάλληλη να απεικονίσει σταθερά και συνεκτικά ιδεολογικά σχήματα (Converse, 2004. Levitin & Miller, 1979). Ωστόσο, η σχέση που προκύπτει ανάμεσα στον πολιτικό αυτο-προσδιορισμό, τις πρωτοτυπικές ιδέες και την πρόθεση ψήφου επιβεβαιώνει άλλα ερευνητικά ευρήματα (Jost, Federico, & Napier, 2009. Mayer, Perigineau, Boy, & Cautrès, 2005) που υποστηρίζουν ότι η τοποθέτηση στην κλίμακα Αριστεράς - Δεξιάς δεν είναι τυχαία, αλλά αντιστοιχεί σε συνεκτικά συστήματα πεποιθήσεων και αξιών, ενώ παράλληλα λειτουργεί ως προβλεπτικός παράγοντας για την πρόθεση ψήφου.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ότι ενώ το φύλο και η ηλικία των συμμετεχόντων δε διαφοροποιούν τις απαντήσεις τους, η πολιτική ταυτότητα καθορίζει το μνημονικό περιεχόμενό τους τόσο για τη χούντα όσο και για τη Χρυσή Αυγή. Πιο συγκεκριμένα, οι αριστεροί μνημονεύουν τις δράσεις αντίστασης ενάντια στη χούντα (π.χ., εξέγερση Πολυτεχνείου, αντίσταση λαού, ηρωισμός), ενώ θα ήθελαν να ξεχάσουν τις βίαιες πολιτικές επιβολές που ακολουθήθηκαν (π.χ., απαγόρευση κυκλοφορίας, εξορία, φυλακισμοί, βασανιστήρια), καθώς και τον εγκληματικό χαρακτήρα του κόμματος της Χρυσής Αυγής (π.χ., εγκληματική οργάνωση, βία, ναζισμός, ρατσιστικές επιθέσεις, δολοφονίες). Από την άλλη, οι δεξιοί επιλέγουν να θυμούνται τα θετικά στοιχεία που θεωρούν ότι χαρακτηρίζουν τόσο τη χούντα όσο και τη Χρυσή Αυγή. Ειδικότερα, τα άτομα που ψήφισαν το κόμμα της Χρυσής Αυγής στις

τελευταίες εκλογές προσλαμβάνουν ένα θετικό περιεχόμενο μνήμης τόσο για τη χούντα (π.χ., ασφάλεια, μείωση εγκληματικότητας, κοινωνικές παροχές, οικονομική ανάπτυξη) όσο και για τη Χρυσή Αυγή. Για την τελευταία αναφέρουν την κοινωνική της δράση (π.χ., συσσίτια), την έμπρακτη αποκήρυξη του σαθρού πολιτικού συστήματος (π.χ., ξεμπρόστιασμα πολιτικών, αντιμνημονιακοί, νέα φωνή στη Βουλή), την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας και την προβολή του μεταναστευτικού ζητήματος.

Τα αποτελέσματα αυτά είναι ιδιαίτερος σημαντικά, καθώς καταδεικνύουν ότι η ενεργοποίηση της πολιτικής ταυτότητας οδηγεί στη διάσπαση της εθνικής ενδοομάδας, μέσα από την κατασκευή και αναπαραγωγή διαφοροποιημένων αναπαραστάσεων για τα ίδια αντικείμενα, που τελικά φτάνουν να αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές αφηγήσεις, οι οποίες άλλωστε ανταποκρίνονται στους στόχους και τις ανάγκες των δύο αντιτιθέμενων μερών (Bar-Tal, 2014). Οι αριστεροί, προάγοντας τα προοδευτικά ιδεώδη της ελευθερίας, της αντίστασης και του αγώνα για την ανατροπή του συστήματος και καταδικάζοντας το ρατσισμό και τη βία, τίθενται υπέρ της κοινωνικής αλλαγής και της ισότητας, που προβάλλουν ως δύο κεντρικές διαστάσεις της πολιτικής ταυτότητας (Jost, 2009). Από την άλλη, οι δεξιοί παρουσιάζουν περισσότερο συντηρητικές πολιτικές ιδέες, που ταυτίζονται με τη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων. Η αξιολογικά θετική αναπαράσταση της χούντας και της Χρυσής Αυγής συνδέεται με το σεβασμό στην παράδοση και την αντίσταση στην κοινωνική αλλαγή, ενώ η αρνητική πρόσληψη των μεταναστών, που απειλούν την εθνική ταυτότητα, παραπέμπει στην απόρριψη της φυλετικής και εθνοτικής ισότητας. Γενικά, σύμφωνα με τον Duckitt (2001), οι αριστεροί είναι πιο πιθανό να παρουσιάζουν λιγότερο προκατειλημμένες στάσεις απέναντι σε φυλετικές και άλλες μειονοτικές ομάδες.

Είναι ακόμη χαρακτηριστικό ότι η ανάγκη των δεξιών για ασφάλεια, μείωση της εγκληματικότητας, ανάταση του εθνικού φρονήματος και αντιμετώπιση του μεταναστευτικού ρεύματος αντιστοιχεί σε περιφερειακά στοιχεία της δεξιάς ιδεολογίας όπως είναι η επιθυμία για τάξη και σταθερότητα, η προσκόλληση σε προϋπάρχουσες κοινωνικές νόρμες (Jost et al., 2003) και ο φόβος για το έγκλημα και την τρομοκρατία (Jost, 2006).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες που προέρχονται από τον πολιτικό χώρο της δεξιάς δε δηλώνουν την επιθυμία να ξεχάσουν κάτι αναφορικά με τη χούντα, αλλά ούτε και με τη Χρυσή Αυγή. Από την άλλη, παρατηρούμε από την πλευρά των αριστερών, αναφορικά με τη Χρυσή Αυγή, μία αντίστροφη άρνηση ενθύμησης ενός ντροπιαστικού παρόντος, καθώς τα άτομα αυτά δε βρίσκουν τίποτα που θα ήθελαν να θυμούνται από τη δράση του συγκεκριμένου κόμματος. Αντιθέτως, θα ήθελαν μόνο να ξεχάσουν την ύπαρξη και τη δράση του, αναφερόμενοι σε συμπεριφορές όπως τις ρατσιστικές επιθέσεις, τις δολοφονίες, τη βία, το ναζισμό.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι στις απαντήσεις των συμμετεχόντων η κατηγορία «Χωρίς απάντηση», η οποία παρουσιάζει την υψηλότερη συχνότητα εμφάνισης, δηλώνει την προσπάθεια αποσιώπησης ενός παρελθόντος που στιγματίζει (Haas, 2007). Θα μπορούσε ωστόσο να σημαίνει και την άρνηση εμπλοκής, ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας τα αποτελέσματα της αυτόματης ιεραρχικής ταξινόμησης, σύμφωνα με τα οποία μια ομάδα ατόμων του δείγματος (39,48%), που τοποθετείται πολιτικά στο κέντρο (ούτε δεξιά, ούτε αριστερά) και δεν ψήφισε τίποτα στις τελευταίες εκλογές, δηλώνει ότι θα ήθελε να θυμάται για τη Χρυσή Αυγή την καθυστερημένη παρέμβαση των δημοκρατικών δυνάμεων για να περιορίσει την ανοδική της πορεία και τη σύλληψη των στελεχών της Χρυσής Αυγής, ενώ ταυτοχρόνως χαρακτηρίζεται από τις απαντήσεις «Τίποτα», «Χωρίς απάντηση» και «Άλλα». Αξίζει να σημειωθεί ότι η πολιτική τοποθέτηση στο κέντρο δεν αντιστοιχεί απαραίτητα στη συνειδητή επιλογή του «πολιτικού κεντρισμού». Μπορεί να ισοδυναμεί με την απόρριψη της κλίμακας αριστεράς-δεξιάς, την άρνηση επιλογής ανάμεσα σε αυτούς τους δύο πολιτικούς χώρους, και έτσι να συνεπάγεται την αδιαφορία και την άρνηση για την πολιτική (Βεργαροδάκης, 2005).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τα αποτελέσματα της έρευνας ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα που αφορούν την επίδραση της πολιτικής ταυτότητας στην ανάκληση ενός συγκεκριμένου περιεχομένου «καλής» και «κακής» μνήμης, όταν πρόκειται για πολιτικά ζητήματα. Ειδικότερα, φαίνεται ότι η μνήμη (αξιολογικά θετικό περιεχόμενο) χαρακτηρίζεται κυρίως την *δεξιά πολιτική ταυτότητα*, ενώ η λήθη (αξιολογικά αρνητικό περιεχόμενο) την *αριστερή πολιτική ταυτότητα*, και αυτό ισχύει τόσο για τη χούντα όσο και για τη Χρυσή Αυγή. Το μνημονικό περιεχόμενο για τα δύο αυτά αναπαριστασιακά αντικείμενα δομείται γύρω από κεντρικές διαστάσεις, όπως είναι, από τη μια, η υποστήριξη της κοινωνικής αλλαγής και η αποδοχή της ισότητας, με τους αριστερούς να επικεντρώνονται στις προσπάθειες αντίστασης και τα ανθρώπινα δικαιώματα και, από την άλλη, η αντίσταση στην κοινωνική αλλαγή και η απόρριψη της ισότητας, με τους δεξιούς να υποστηρίζουν τη διατήρηση των παραδοσιακών μορφών εξουσίας και του status quo και να τονίζουν το μεταναστευτικό πρόβλημα και την εθνική ταυτότητα.

Το θεωρητικό ενδιαφέρον των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας είναι ότι το ίδιο κοινό παρελθόν αξιολογείται είτε ως θετικό είτε ως αρνητικό και ταξινομείται άλλοτε στην κοινωνική μνήμη και άλλοτε στην κοινωνική λήθη, ανάλογα με την έκφραση των στόχων των ομάδων στις οποίες ανήκουν τα άτομα. Τέλος, αξίζει να

σημειωθεί ότι, παρά την ιδιαιτερότητα των δύο αυτών ακραίων πολιτικών φαινομένων, της χούντας και της Χρυσής Αυγής, παρατηρείται ότι τα άτομα κατασκευάζουν κάποιες κοινές αναπαραστάσεις (ενάντια στο μεταναστευτικό, διασφάλιση εθνικής ταυτότητας, βία, κοινωνικές παροχές), μέσα από τις οποίες αναδεικνύεται η «συγγένεια» που τα συνδέει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abric, J.-C. (1987). *Coopération, compétition et représentations sociales* [Cooperation, competition and social representations]. Cousset-Fribourg, Switzerland: DelVal.
- Angouri, J., & Wodak, R. (2014). 'They became big in the shadow of the crisis': The Greek success story and the rise of the far right. *Discourse & Society*, 25(4) 540-565.
- Apostolou, A. (2000). "The exception of Salonica": Bystanders and collaborators in Northern Greece. *Holocaust and Genocide Studies*, 14(2), 165-196.
- Apter, D. E. (Ed.). (1964). *Ideology and discontent*. London, UK: Free Press of Glencoe.
- Assmann, J., & Czaplicka, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 125-133.
- Bar-Tal, D. (2014). Collective memory as social representations. *Papers on Social Representations*, 23, 5.1 - 5.26.
- Bartlett, F. C. (1932/1954). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge, UK: University Press.
- Betz, H.-G. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. Basingstoke, UK: Macmillan.
- Bikmen, N. (2013). Collective memory as identity content after ethnic conflict: An exploratory study. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 19(1), 23-33.
- Bistis, G. (2013). Golden Dawn or democratic sunset: The rise of the far right in Greece. *Mediterranean Quarterly*, 24(3), 35-55.
- Bobbio, N. (2013). *Δεξιά και αριστερά: Σημασία και αίτια μιας πολιτικής διάκρισης* [Right and left: The significance and causes of a political distinction] (5^η έκδ.). Αθήνα: Πόλις.
- Brockmeier, J. (2002). Remembering and forgetting: Narrative as cultural memory. *Culture & Psychology*, 8(1), 15-43.
- Candau, J. (1996). *Anthropologie de la mémoire* [Anthropology of memory]. Paris, France: Presses Universitaires de France.
- Carter, E. (2005). *The extreme right in Western Europe: Success or failure?* Manchester, UK: University Press.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge, UK: University Press.
- Converse, P. E. (2004). The nature of belief systems in mass publics. In J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political psychology* (pp. 239-264). New York and Hove: Psychology Press.
- Conway, M. A. (2008). The inventory of experience: Memory and identity. In J. W. Pennebaker, D. Paez, & B. Rimé (Eds.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (pp. 21-45). New York, NY: Psychology Press.

- Dany, L., Urdapilleta, I., & Lo Monaco, G. (2015). Free associations and social representations: Some reflections on rank-frequency and importance-frequency methods. *Quality & Quantity, 49*(2), 489-507.
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. *Advances in Experimental Psychology, 33*, 41-113.
- Ellinas, A. A. (2013). The rise of Golden Dawn: The new face of the far right in Greece. *South European Society and Politics, 18*(4), 543-565.
- Evans, G., Heath, A., & Lalljee, M. (1996). Measuring left-right and libertarian-authoritarian values in the British electorate. *The British Journal of Sociology, 47*(1), 92-112.
- Haas, V. (2000). La "face cachée" de la mémoire. In M. Lavallée, S. Vincent, C. Ouellet, & C. Garnier (Eds.), *Les représentations sociales: Constructions nouvelles* [Social representations: New constructions] (pp. 83-93). Montréal, Canada: Université du Québec à Montréal.
- Haas, V. (2007). De l'incommunicable à l'intransmissible: La question du silence dans l'entretien de recherche [From the incommunicable to the intransmissible: The question of silence in the research interview]. *Recherches Qualitatives, 3*, 232-242.
- Haas, V., & Jodelet, D. (1999). Pensée et mémoire sociale. In J.-P. Pétard (Ed.), *Psychologie sociale* [Social psychology] (pp. 111-160). Rosny France: Bréal.
- Haas, V., & Jodelet, D. (2000). La mémoire: Ses aspects sociaux et collectifs. In N. Roussiau (Ed.), *Psychologie sociale* [Social psychology] (pp. 121-134). Paris, France: In Press.
- Haidt, J., & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research, 20*(1), 98-116.
- Halbwachs, M. (1925/ 1994). *Les cadres sociaux de la mémoire* [The social frameworks of memory]. Paris, France: Albin Michel.
- Halbwachs, M. (1950/ 1968). *La mémoire collective* [On collective memory]. Paris, France: Presses Universitaires de France.
- Heywood, A. (2000). *Εισαγωγή στην πολιτική* [Politics]. Αθήνα: Πόλις.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme right parties in Western Europe*. New York, NY: Oxford University Press.
- Jodelet, D. (1989). Représentations sociales: Un domaine en expansion. In D. Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales* [Social representations] (pp. 31-61). Paris, France: Presses Universitaires de France.
- Jodelet, D. (1992). Mémoire de masse: Le côté moral et affectif de l'histoire [Mass memory: The moral and affective side of history]. *Bulletin de Psychologie, 405*, 239-256
- Jost, J. T. (2006). The End of the end of ideology. *American Psychologist, 61*(7), 651-670.
- Jost, J. T. (2009). "Elective affinities": On the psychological bases of left-right differences. *Psychological Inquiry, 20*(2), 129-141.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology, 25*(6), 881-919.
- Jost, J. T., Federico, C. M., & Napier, J. L. (2009). Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. *Annual Review of Psychology, 60*, 307-337.

- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375.
- Jost, J. T., Nosek, B. A., & Gosling, S. D. (2008). Ideology: Its resurgence in social, personality, and political psychology. *Association for Psychological Science*, 3(2), 126-136.
- Koronaoui, A., Lagos, E., Sakellariou, A., Kymionis, S., & Chiotaki-Poulou, I. (2015). Golden Dawn, austerity and young people: The rise of fascist extremism among young people in contemporary Greek society. *The Sociological Review*, 63(2, Suppl.), 231-249.
- Koronaoui, A., & Sakellariou, A. (2013). Reflections on ‘Golden Dawn’, community organizing and nationalist solidarity: Helping (only) Greeks. *Community Development Journal*, 48(2), 332-338.
- Lahlou, S., & Abric, J.-C. (2011). What are the “elements” of a representation? *Papers on Social Representations*, 20, 20.1-20.10.
- Lane, R. E. (1967). *Political ideology: Why the American common man believes what he does*. New York, NY: Free Press of Glencoe.
- Laurens, S., & Roussiau, N. (2002). *La mémoire sociale: Identités et représentations sociales* [Social memory: Identities and social representations]. Rennes, France: Presses Universitaires.
- Levitin, T. E., & Miller, W. E. (1979). Ideological interpretations of presidential elections. *The American Political Science Review*, 73(3), 751-771.
- Lipset, S. M. (1968). The end of ideology? In C. I. Waxman (Ed.), *The end of ideology debate* (pp. 69-86). New York, NY: A Clarion Book.
- Madoglou, A. (2010). Reconstructing autobiographical memories for the present: Objectification, anchoring, generational effect and social contexts. *Psychologica*, 52(2), 599-621.
- Madoglou, A., & Melista, A. (2010). Greeks’ and Germans’ representations of world events: Selective memory and voluntary oblivion. *Papers on Social Representations*, 19, 22.1-22.40.
- Mannheim, K. (1928/1990). *Le problème des générations* [The problem of generations]. Paris, France: Nathan.
- Mayer, N., Perrineau, P., Boy, D., & Cautrès, B. (2005). *Εκλογική συμπεριφορά, ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης* [Voting behavior, historical paths and models of analysis]. Αθήνα: Σαββάλας.
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of social remembering*. Maidenhead, UK: Open University Press.
- Moscovici, S. (1976). *La psychanalyse, son image et son public* [Psychoanalysis, its image and its public]. Paris, France: Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In R. M. Farr & S. Moscovici (Eds.), *Social representations* (pp. 3-69). Cambridge, UK: University Press.
- Mudde, C. (2000). *The ideology of the extreme right*. Manchester, UK: University Press.
- Mummendey, A., Mielke, R., Wenzel, M., & Kanning, U. (1996). Social identity of East Germans: The process of unification between East and West Germany as a challenge to cope with “negative social identity”. In G. M. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing European identities: Social psychological analyses of social change* (pp. 405-428). Oxford, UK: Butterworth-Heinemann.

- Petrakis, M. (2006). *The Metaxas myth: Dictatorship and propaganda in Greece*. New York, NY: Tauris Academic Studies.
- Poteat, V. P., & Mereish, E. H. (2012). (Dis)similarity between liberals and conservatives: Predicting variability in group differences on abortion and same-sex marriage rights attitudes. *Basic and Applied Social Psychology*, 34(1), 56-65. doi:10.1080/01973533.2011.637852
- Ricoeur, P. (2000). *La mémoire, l'histoire, l'oubli* [Memory, history, oblivion]. Paris, France: Points.
- Rotella, K. N., & Richeson, J. A. (2013). Motivated to “forget”: The effects of in-group wrongdoing on memory and collective guilt. *Social Psychological and Personality Science*, 4(6), 730-737.
- Rouquette, M.-L. (1997). *La chasse à l'immigré: Violence, mémoire et représentations* [Immigrant hunting: Violence, memory and representations]. Sprimont, Belgium: Mardaga.
- Schuman, H., & Scott, J. (1989). Generations and collective memories. *American Sociological Review*, 54(3), 359-381.
- Schwartz, B. (1982). The social context of commemoration: A study in collective memory. *Social Forces*, 61(2), 374-402.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Wagner, W., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Marková, I., Duveen, G., & Rose, D. (1999). Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 95-125.
- Βεργαράκης, Χ. (2005). Πολιτικά κόμματα και «μεσαίος χώρος»: Οι ιδεολογικές, πολιτικές, και πολιτισμικές συντεταγμένες των σημερινών πολιτικών δυνάμεων. Στο Χ. Βεργαράκης (Επιμ. Έκδ.), *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004* [Public opinion in Greece 2004] (σ. 57-85). Αθήνα: Σαββάλας.
- Γάτος, Γ. (2004). *Πολυτεχνείο '73, ρεπορτάζ με την ιστορία: Το χρονικό, οι μαρτυρίες, τα ντοκουμέντα* [Polytechnio '73, reportage with history: Chronicle, testimonies, documents] (Τόμος Α'). Αθήνα: Φιλιλπότης.
- Διαμαντόπουλος, Θ. (2000). Η δικτατορία των Συνταγματαρχών, 1967-1974: Το απριλιανό καθεστώς. Στο Γ. Χριστόπουλος & Ι. Μπαστιάς (Επιμ.), *Ιστορία του ελληνικού έθνους* [History of the Greek nation] (Τόμος ΙΣΤ', σσ. 266-286). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Κωστόπουλος, Τ. (2005). *Η αυτολογοκριμένη μνήμη: Τα τάγματα ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοφοροσύνη* [Self-censored memory: The Security Battalions and the post-war national-mindedness]. Αθήνα: Φιλίστωρ.
- Μπεχράκης, Θ. Ε. (1999). *Πολυδιάστατη ανάλυση δεδομένων: Μέθοδοι και εφαρμογές* [Multidimensional data analysis: Methods and applications]. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη.
- Παπαστάμου, Σ., & Προδρομίτης, Γ. (2010). *Τρομοκρατία και εξουσία εντός του διαπολιτισμικού δι-α-λόγου* [Terrorism and power within intercultural dialogue]. Αθήνα: Πεδίο.

- Σταλίκας, Α. (2005). *Μέθοδοι έρευνας στην ψυχολογία* [Research methods in psychology]. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τζεομιάς, Π. Ν. (2000). Η κυπριακή δημοκρατία: Από τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου ως και την τουρκική εισβολή. Στο Γ. Χριστόπουλος & Ι. Μπαστιάς (Επιμ. Έκδ.), *Ιστορία του ελληνικού έθνους* [History of the Greek nation] (Τόμος ΙΣΤ', σσ. 464-483). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Τσουνάκος, Ο. (2000). Από την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη δικτατορία, 1963-1967. Στο Γ. Χριστόπουλος & Ι. Μπαστιάς (Επιμ.), *Ιστορία του ελληνικού έθνους* [History of the Greek nation] (Τόμος ΙΣΤ', σσ. 208-223). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Ψαρράς, Δ. (2012). *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής* [The black bible of Golden Dawn]. Αθήνα: Πόλις.

JUNTA AND GOLDEN DAWN: THE ROLE OF POLITICAL IDENTITY IN REPRESENTATIONAL SOCIAL MEMORY AND OBLIVION OF EXTREME POLITICAL SITUATIONS

Panagiota Ropoki & Anna Madoglou

Panteion University of Social and Political Sciences, Greece

Abstract: The aim of this research was to investigate the effect of *political identity* to representational social memory and oblivion concerning the military dictatorship (“The Junta”, 1967-1974) and the contemporary political party, Golden Dawn, in Greece. Participants were 300 male and female adults of different age groups who responded to three scales measuring (a) prototypical ideas of the right and the left, (b) the national identification, and (c) the political ideology, while the individuals had to note the political party that they had voted in the last elections. They also had to answer four open questions, indicating three facts that they want to remember and three additional that they want to forget with regards the Greek dictatorship and the Golden Dawn, respectively. The results showed that the content of social memory was positive, while the content of oblivion negative. Furthermore, Junta seems to share some common representational components with the Golden Dawn. Nevertheless, each one of them is characterized by distinct events and behaviors which demonstrate their specific identity. Participants’ political identity affected the recall of social memory and oblivion representational content. Social memory mostly characterized right political identity, while social oblivion mostly characterized left political identity.

Key words: Extreme political situations, political identity, social memory, social oblivion, social representations

---

Address: Panagiota Ropoki, Department of Psychology, Panteion University of Social and Political Sciences, 136, Syngrou Av., Athens 17671, Greece. Tel. (+30) 6934657475. E-mail: ropokig@yahoo.gr
Anna Madoglou, Department of Psychology, Panteion University of Social and Political Sciences, 136, Syngrou Av., Athens 17671, Greece. Tel. (+30) 210-9201691, (+30) 6976569076. E-mail: madoglou@panteion.gr